РІДНА МОВА

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ МІСЯЧНИК

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: WARSZAWA IV, UL. STALOWA 25 m. 10, ТЕЛ. 10-24-05. КОНТО ЧЕКОВЕ П.К.О. № 27110. — РУКОПИСИ ДЛЯ ДРУКУ МУСЯТЬ БУТИ НАПИСАНІ НА МАШИНІ (АБО НАЙВИРАЗНІШЕ РУКОЮ). — ЗМІНА АДРЕСИ 30 ГР.

ПРИСВЯЧЕНИЙ ВИВЧЕННЮ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР *Проф. д-р ІВАН ОГІЄНКО*

ПЕРЕДПЛАТА *В КРАЮ*: НА РІК 6 ЗЛ., НА ПІВРОКУ 3 ЗЛ., НА ЧВЕРТЬ РОКУ 1·60 ЗЛ. *ЗА ГРАНИЦЕЮ*: В ЕВРОПІ 8 ЗЛ., ПОЗА ЕВРОПОЮ 2 ДОЛ. РІЧНО. ДЛЯ ЧЕХІЇ, АВСТРІЇ Й МАДЯР ПЕРЕДПЛАТА КРАЙОВА. — ЦІНА ПРИМІРНИКА 50 ГР., ЗА ГРАНИЦЕЮ 65 ГР.

РІК V. ЖОВКВА. ЛИСТОПАД 1937 РОКУ ЧИСЛО 11 (59).

Стилістично-синтаксичні нариси.

15. Гасити — тушити.

Життя літературної мови часто таке скомпліковане, що в нім належно орієнтуватися може тільки фаховий дослідувач. Особливо це треба сказати про словника літературної мови, та ще такої мови, як українська, що на її словниковий склад сильно впливали мови сусідні: польська та російська. Скажемо, якого слова краще вживати: *гасити* чи *тушити*? Для одних *гасити* полонізм (gasić), для других *тушити* русизм (тушить).

В подібних сумнівних випадках найбільш помагає нам історія даного слова, — вона творить міцний грунт для правдивої орієнтації.

Слово гасити дуже добре знане ще з перших пам'яток старослов'янської мови. Так, уже в Остромировій Євангелії 1056 р. знаходимо: свѣтильници наши оугасають Мтв. 25. 8. У Збірникові царя Святослава 1073 р. на л. 55 маємо: Огнь не оугасаѭ. Пандекти Антіоха XI в.: погашлєть. Слово про Закон і Благодать Іларіона: Законъ, ꙗко вечерьнꙗꙗ зарꙗ, погасе. Синайський Требник XI в.: въ огни не гасимѣмь 63б. І т. д., — можна навести багато прикладів із найдавніших пам'яток, а вони свідчать, що слово *гасити*: 1) дуже старе й 2) вдавнину було сильно поширене.

Не можна того сказати про слово *тушити*. Здається, це слово так само дуже старе, але вдавнину знане менше. В книзі Есфири 7. 10 маємо: И гнѣвъ цр҃къ потухнѹ; але чи це старий переклад, не знаємо, бо це цитата з Біблії 1499 р., а це саме місце в Острізькій Біблії 1581 р. читається вже так: и тогда цр҃ь оутѣшисѧ ѿ ꙗрости. Пам'ятка XIV в. дає: Очеса ихъ ꙗко свѣща потухлы.

Дальша доля слів *гасити* та *тушити* зістається та сама: *гасити* — слово дуже поширене й відоме всім слов'янським народам, пор. болг. гасаја, изгасѣвам, гасение, серб. гасити, чеське hasiti, hasič пожарник, польське gasić, російське гасить, погасить, українське гасити, погасити, загасити. Навпаки, давнє тушити зменшує свою територію й позістається від давнини тільки на сході слов'янства, в мовах російській та українській, а інші слов'янські мови або зовсім гублять це слово, або мають його з іншим значенням, пор. польське tuszyć — otucha.

В сучасній живій українській мові панує *гасити*, але й *тушити*, як залишок старовини, добре відоме. В Радомишельськім повіті Київщини, де не було більших російських впливів, слово *тушити* звичайне: Потуши лямпу, Огонь потух, Потушили пожар і т. ін. В Приказках Номиса знаходимо ч. 6854: Сніг горів, соломою тушили, ч. 1117: Мовчанка гнів тушить. Словник Б. Грінченка подає слова: тушити, потушити, потухати, потух-

нути. Слово *тушити* знають словники: Уманця й Спілки, Іваницького, Правничий Академії Наук і т. ін.

Отже, як бачимо, слово *тушити* ні в якому разі не можна вважати за русизм, — це наше архаїчне слово, відо́ме в нас із найдавнішого часу.

Але в сучасній літературній мові шириться все більше слово *гасити*, а слово *тушити* потроху забувається, хоч із літературного вжитку не виходить. Пор. у „Кобзарі" Т. Шевченка: Погас огонь 190, Огонь погас 278, Пожар погасили 182, Погасає каганець козачий 110, Погас місяць 61, Пожар не гасне 87, Горіло світло, погасало, погасло 78.

Академічний „Російсько-український словник" 1928 р. т. III ст. 415 та малий Словник 1937 р. рос. „потушить" перекладають формами тільки від *гасити*, а форм від *тушити* не згадують.

16. Параліч — параліж — параліза.

З формою чужих слів маємо багато найрізнішого клопоту, бо дуже часто ця форма збігається або з формою російською, або з формою польською. Скажемо, як треба писати: *параліч* (рос. паралич) чи *параліж* (польське paraliż)? У нас одні волють йти за формою російською, другі — за польською. Як же бути нам у мові літературній?

Грецьке παράλυσις перейшло без зміни до мови латинської: paralysis, звідки повстало німецьке paralyse, а з нім. польське paraliż, paraliżowany. За часів Петра І до російської мови перейшло було це слово з мови польської живцем, цебто в польській формі, напр.: „параликемъ умре" (Словарь Смирнова, „Сборникъ отд. русск. яз. и слов. Акад. Наукъ" т. 88 ст. 217).

Пізніш польське „параліж" змінилося в мові російській на „параліч", — з дуже темним *ч* на кінці. Звідки це *ч*? А. Преображенський („Этимологическій словарь русскаго языка" 1914 р. т. II ст. 17) про це пише: „Не совсѣмъ ясно, откуда *ч*; если бы изъ лат. paralysis или изъ нѣм. paralyse, то было бы *парались (парализъ). Вѣроятно, руссифицировано по образцу словъ на *-ичъ*". От ця зросійщена форма здавна прийшла до мови української й традиційно панує в ній. Офіційні правописні словники Гр. Голоскевича 1930 р. та Ізюмова 1931 р. подають такі літературні форми: пара́ліч, паралізо́ваний, паралізува́ти, паралітик, які й панують у літературній мові. Поміж інших слов'янських мов форма *параліч* відома ще в мові болгарській, куди вона прийшла з мови російської.

Польська форма paraliż так само відбігає від тієї, яку чекали б від гр. παράλυσις чи нім. paralyse; скажемо, зовсім однакове гр. ἀνάλυσις, нім. Analyse дали в польській мові analiza, тому чекали б в ній paraliza, як і творяться тут подібні слова. Цебто, польське paraliż нічим не ліпше за російське „паралич".

Польська форма „параліж" запанувала в Галичині, — тут вона звичайна, часто пишуть навіть спольська „паралїжований" і т. ін. Часом цю польську форму знаходимо й по словниках Великої України (див. Словники: Іваницького й Шумлянського, Правничої мови й ін.), але в мові літературній вона не знана й не вживана.

Останнього часу потроху починає ширитись третя форма, дуже цікава й правильніша за перші дві, — це форма *параліза*. Як грецьке ἀνάλυσις дає в нас *аналіза*, так і παράλυσις мусить дати *параліза* (або: ана́ліз, пара́ліз чолов. роду). В мові болгарській віддавна дуже поширена форма „парализа". Цікаво, що Правничий Словник 1926 р. Академії Наук російське „паралич" перекладає *параліза*. Так само Словник чужомовних слів Бойкова — Ізюмова 1932 р. дає форми: *параліза*, *паралізація*.

Отож, у літературній мові, за академічними правописними словниками, завжди пишемо: пара́ліч, паралізо́ваний, що мають у нашій мові вже не малу традицію. Польська форма *параліж* непослідовна й нічим не краща за російський *параліч*, а тому ми її не вживаємо. Нова форма *параліза*, не похожа ані на російську, ані на польську, могла б стати доброю оригінальною українською формою.

Іван Огієнко.

М. Максимович про український правопис.

Останнього дня грудня р. 1840-го написав відомий учений М. Максимович своє новорічне привітання Основ'яненкові, яким закінчив свій досить розсяглий лист-розвідку на теми українського правопису. Скоро мине 100 літ з того часу, а ось і до сьогодні ці міркування М. Максимовича не втратили свого інтересу та навіть придбали ще більше значення, якщо думати про історичне освітлення розвитку нашої мови та її правопису.

Допис М. Максимовича, як то він і сам зазначає, був викликаний Основ'яненковими закликами висловитися в справах українського правопису, що був, між іншим, і в п'ятій книзі „Маяка“. На цю статтю власне й відповів М. Максимович.[1]

Він спирає свої твердження на традиційність грамоти українського народу, шукає доказів у письмі, яким були писані гетьманські універсали, писання духовних осіб, судові документи тощо та рішуче виступає проти свавільности сучасних йому письменників. На думку М. Максимовича правопис кожної мови, хоч і дуже підлягає впливам часовим, але в основі своїй має розвиватися згідно традицій старовинної письменности народу та мусить заховувати все те, що вже освячене звичним, віковим уживанням. Зокрема наш правопис має, крім заховання історичної традиції, дбати ще про внутрішні, етимологічні закони мови, з узглядненням всіх її говірок від Карпатських гір до степу Задонського й берегів Кубані. Отже, — один правопис для всіх українців!

Після цих загальних вступних завваг Максимович переходить до розгляду окремих питань правопису. В першу чергу висловлює осудження »*еропудовому ы*«, яке українським словам *бачится*, *мило*, *ходили*, *гуляти* надавали несуразного й чужого виду: *бачыцця*, *мыло*, *ходылы*, *гуляты*. Наша давня Київська Русь так не писала, твердить Максимович. Українці ніколи не „ерыжничали“ в такій мірі. Навпаки, встаровину частогусто замість *ы* писали *и*, бож висловлювали *ы* завжди м'яко, як і всі інші південні слов'яни. Натомість північнослов'янське *ы* з його твердим висловом проникає тільки в деякі області нашої мови та є надбане, наносне явище.

З тогочасних правописів Артемовського та Вагилевича, — Максимович більш прихиляється до цього останнього, а взагалі віддає багато уваги Котляревському, якого правопис „більш інших підходив до звичного й навіть належного правопису Малоросійського“. Недостачу останнього добачує тільки в неясности щодо букви *и*, коли її висловлювати м'яко *(і)*, а коли „остро“ — *йи* (сучасне *ї*).

Наслідуючи письмо XVIII. ст., Максимович приєднуєтьтя до проєкту Основ'яненка зазначати особливим значком „остроту“, тобто м'якшення *и* в *і*, *ї*. Таким значком мала бути риска з точкою або дужка. З цієї нагоди Максимович нагадує, як він уже 13 літ тому (1827) почав відзначати „остре *и*“ особливим значком, та тому, що в друкарні не знайшлося потрібної літери, фактор Н. Басалаєв запропонував користатися французькою літерою *и* з accent circonflexe. Ось так випадково й об'явилося наше м'яке *и* в писаннях Максимовича в незвичній формі на французький лад (и̂). Назвав його Максимович „паєрчатим“, та, гадаючи, що вже іншої форми для того не знайдеться, закликав і Основ'яненка прийняти його за своє й поширювати в своїх творах.

Обговорюючи інші особливості правопису, яким писав Основ'яненко, Максимович не погоджується з уживанням *й* замість *ѣ* у всіх випадках та замість *о* та інших голосних, які вимовляються як *і*.

Про староукраїнське *ѣ* Максимович оповідає так. Цю літеру наші предки пізнали з церковних книг, де вона зазначає той самий звук, що в „южнорусскихъ и нѣкоторыхъ другихъ Словенъ“

---

[1] О правописаніи Малороссійскаго языка. Письмо къ Основьяненку. „Кіевлянинъ 1941 г.“ Київ. 1841, сс.: 153-180.

вимовляється як „остре *и*“ (тобто *і*), а в „Великороссіянъ, Бѣлоруссовъ, Сербовъ“ — в тих само словах змінюється в „остре *е*“.

Українці дуже добре розпізнавали ці дві літері, та ніколи не вживали *ѣ* замість *е*, але натомість часто *ѣ* замінювали на *і*, чому й писали іноді одну замісто однієї. Вимовляли її завжди як *і* (*во вѣки вѣковъ — во віки віків*, або назви літер: *віди*, *живіте*, *зіло*, а не *веди*, *живете*, *зело*...; тому й прізвища: *Квѣтка*, *Палѣй*, *Гордѣенко*, *Забѣла*, *Свѣчка — Квітка*, *Палій*, *Гордієнко*, *Забіла*, *Свічка* тощо).

Багато уваги присвячує М. Максимович і дуже поширеному вже в найдавніші часи серед українців звичаю вживати *ѣ* не тільки в багатьох церковнослов'янських словах згідно правопису цієї мови, але часто-густо й не відповідно до цього правопису, в словах, де вірно написати треба було б *і* (отже *й*). Ці випадки характерні ще й з іншого погляду. Вони доводять, як ідентично тоді розуміли *і* й *ѣ*. Так, часто писали чужі слова, як *унѣверсалъ*, *Домѣнѣканъ*, *компанѣя*, *линѣя*, *баталѣя*, *конфѣрмація*. Виразно це в прізвищах, як *Савѣцкій*, *Ступнѣцкій*, *Гулянѣцкій*, *Рогозѣнскій* й т. ін. І ім'я російського князя Голіцина писали *Голѣцин*. З прадавніх часів чернігівці писали своє місто *Чернѣговъ*. Подібне й на закінченні слів при їх відміні: „*моѣ дѣти*“ читаємо в грамоті київського князя Мстислава Володимировича 1128 р., або в договорі Ігоровім „*мечѣ своѣ*“, або в грамотах Льва Даниловича „*вѣчниѣ*, *будучиѣ*, *нашѣ*“. Зустрічалося й „*Украѣна*“, а в універсалах гетьмана Самойловича (1672) „*зъ особливоѣ своєѣ*“ та (1673) „*ректоровѣ*, *игуменовѣ*“. В пам'ятці Видубицького манастиря, де „сѣчевѣе“ або запорозькі козаки вписували свій рід для згадування в молитвах, читаємо: „*1752. Сентября 26. Родъ Іоанна Гаркушѣ, козака куреня Тимошѣвского*“.

Ці та інші приклади, що їх наводить Максимович, дають йому підставу для висновку, що українці з давніх давен вживали *ѣ* для зазначення звука *і* та робили так залюбки. А тому він висловлювався за захования *ѣ* в українськім правопису при умові обмеження вживання *ѣ* за належними граматичними правилами.

Максимович наводить іще й інші літери, що вимовлялися як *і*, як то **о** (*мой*, *попъ*, *пошовъ*, *войско*), **у** (*за-мужъ*) тощо. Він рахував за потрібне й їх заховати, як корінні голосівки, а щоб показати, що їх треба вимовляти як *і (ї)*, придумав ставити над ними „паерокъ“ (отже: â, ê, ѝ, î, ô, у).[1] Йому здавалося, що від того читання стане зручніше, аніж від уживання фонетичного правопису, який вважав тяжким для вживання. Добачав він у своїй методі ще й ту вигоду, що українська мова наблизиться до інших слов'янських, чого не треба, мовляв, уникати.

Те, що поляки та чехи пишуть латинськими літерами та зазначають звук *і* тільки двома знаками: *і* та *у*, Максимович наводить, як „латинську азбучну скудоту“, що нам „не указъ, когда мы давно имѣемъ свою богатую, Словенскую азбуку, свои вѣковыя привычки въ правописаніи“...

Максимович полемізує з Павловським, який у своїй Граматиці пішов дорогою фонетичної методи.

Обговорюючи вживання літери *е*, Максимович стоїть на тій позиції, що прийнята й тепер: вимагає писання *е* й *є*. При цім посилається на „Дністрову Русалку“, в якій Вагилевич писав власне так. На цього ж автора посилається ще раз при міркуваннях щодо ў, яке завів Вагилевич для *в*, коли воно вимовляється як напівголосне. Погоджуючись в основі з Вагилевичем, Максимович вважає за потрібне обмежити цю новоту на випадки, коли *у* дійсно скорочується в вимові (наприклад: „ўже ў насъ на Украинѣ наўчились“), але не так, як то в Вагилевича всюди, де має бути *в*. Не погоджується Максимович і на заміну *ы* на *и*, а *и* на *і* та на викинення ъ.

Українське письмо пішло не тією до-

---

[1] Буквы, означенныя паеркомъ — â, ê, ѝ, î, ô, у, также букву *ѣ*, должно выговаривать, какъ острое *и* (*йи*); а буквы *и*, *і*, *ы* должно произносить мягко, а не такъ твердо, какъ Великорусское *ы*“. Там само, ст. 172.

рогою, яку назначав М. Максимович, — фонетична підстава, всупереч запереченням, перемогла. Навпаки, штучні значки, що їх повидумував був Максимович, забуті. Однак не забуде їх наша наука, як не забуде й думок визначного вченого, що мають і будуть мати певну цікавість історичну та являють не абиякий матеріял для дослідників нашої мови.

Прага. Петро Зленко.

Складня української мови.

II. Частини речення пояснювальні.

4. Прислівникове пояснення.

Ми вже бачили вище, що предмети мають найрізніші ознаки, — ми їх у реченні зазначаємо прикметниками й звемо прикметниковим поясненням. Так само й дієслівна якість, — дія чи стан, — присудка може бути найрізніша: Голосно співає, Вчора поїхав і т. ін. Та частина речення, що пояснює дію чи стан присудка, зветься прислівниковим поясненням. Як показує сама назва, прислівникове пояснення звичайно висловлюється прислівником („прислівник" від давнього слово, що визначало дієслово; по-теперішньому це було б „придієслівник").

Різні підмети виявляють свою діяльність через присудок не однаково, а тому ми звичайно вживаємо окремих прислівників, щоб виразніш окреслити підметову дію чи стан, висловлену дієсловом-присудком. Без прислівникових додатків речення примітивне й неясне, тому ми їх уживаємо дуже часто, коли бажаємо глибше вияснити дію чи стан присудка.

Таким чином маємо близьку функціональну подібність поміж прикметниковим поясненням чи атрибутом і поясненням прислівниковим: перше — окреслення йменника, а друге — окреслення дієслова, через що прислівникове пояснення можна б назвати атрибутом дієслова; відміна між ними та, що атрибут до йменника, цебто прикметник, змінюється, а атрибут до дієслова, цебто прислівник, незмінний. Через таку функціональну близькість пояснень прикметникового й прислівникового нераз повставали в науці проєкти злити їх ув один член речення, як то робив був, напр. Н. Баталин у своїм рос. Синтаксисі 1883 р., що зве прислівникове пояснення: „несогласуемое опредѣленіе". Але прислівникове пояснення — це пояснення до присудка, як і пояснення йменникове, а тому Богородицький („Общій курсъ русской грамматики" 1907 р. розділ XIII) з'єднує їх при об'єкті.

Взагалі ж наука дуже мало вияснила ролю прислівникових пояснень, як і інших пояснювальних т. зв. другорядних членів. В психології й логіці об'єкт і прислівникове пояснення міцно з'єднані зо своїм присудком ув одне неподільне ціле, але в граматиці ми їх розділюємо, хоч не маємо ще міцних вказівок, як саме їх розділювати, чому й повстають голоси за непотрібність у граматиці окремих прислівникових пояснень.

Термін „прислівникове пояснення", в порівнянні до термінів пояснення йменникове та прикметникове, зовсім добрий, бо всі разом вони показують, чим саме пояснюється основний член речення. Функціональна однєсть прислівникового й прикметникового пояснення, як ми бачили, дає змогу об'єднувати їх ув один член, — такого члена можна б назвати „окреслення", розрізняючи окреслення змінне (прикметникове) й незмінне (прислівникове) або йменникове й дієслівне.

Таким чином прислівникове пояснення показує ознаку присудка чи дієслова, а тому прислівниковий додаток звичайно стосується до дієслова-присудка: „Співаю тихо", тут тихо вияснює дієслово співаю. Але часом прислівникове пояснення стосується до якісного прикметника, як ознака ознаки, особливо коли він править в реченні за присудка, напр.: Небо було занадто прозоре, Зовсім блакитне небо стелилось над нами, Він завжди свіжий, дуже розумний, зовсім сірий, да-

леко кращий і т. ін., так само: світлозелений, темночервоний і т. ін. Часом маємо прислівника до прислівника, але в нашій уяві ми звичайно зливаємо їх докупи, мислячи їх за один: Дуже добре співає, Знає вдесятеро більше й т. ін. На мою думку, прислівникового пояснення до йменника логічно не може бути зовсім, хоч його граматично часом зазначають дослідники (див. напр. А. Шахматов: Синтаксис § 479 ст. 405), бо ж кожне пояснення до йменника з природи своєї мусить стати поясненням прикметниковим, цебто атрибутом. Напр. у „Блакитній Троянді“ Лесі Українки ст. 23: Ви занадто джентельмен для цього. Або: „Він більше історик, ніж літератор“, — тут „більше“ мислимо, як „більший“. В реченні: „Він трохи неотеса“ прислівникове пояснення *трохи* відношу до опущеного *є*, цебто до дієслова-зв'язки.

Як знаємо, дієйменник із часом набув собі виразних дієслівних ознак, хоч і повстав із іменника; дієслівність його виявляється, між іншим, і в тім, що він легко приймає до себе прислівникове пояснення, правда, — прикметникового характеру, напр.: „Скоро читати некорисно“, — тут *скоро* — прислівникове пояснення до підмета читати; його легко замінити на звичайний прикметник: Скоре читання некорисне.

Прислівниковий додаток, як слово незмінне, не має зо своїм словом граматичної згоди або підпорядкування, — воно досить вільне в реченні, але значенево прилягає до дієслова, цебто й залежачи від нього. Ось через це шкільне питання до прислівникового пояснення треба ставити від дієслова: „Орел високо літає“, *як* літає? „Високо“. Стосунок між прислівниковим поясненням і його дієсловом звемо „прилягáння“.

Прислівниковий додаток звичайно ставиться перед тим словом, що його окреслює: „Тебе лишенько рано спіткало“ (Манжура), але може займати й усяке інше місце, — в цім останнім випадку треба добре вважати, щоб не затемнити тим смислу речення; напр. речення: „Розкуються незабаром заковані люди“ досить неясне, бо не знаємо, до чого стосується *незабаром*: чи „незабаром розкуються“, чи „незабаром заковані“. Треба знати й уміти знайти найліпше місце для прислівникового додатку, пам'ятаючи, що додаток цей формально (якимись закінченнями) зо своїм керівним словом не в'яжеться, — в'яжеться тільки значенево, прилягає до дієслова.

Як казав я вище, в науці мало ще вияснено природу пояснювальних членів речення, а особливо — прислівникових пояснень. Прислівникові пояснення звичайно завжди плутають із поясненнями йменниковими (об'єктом). Справа в тому, що в нас, вслід за школою, звичайно панує логічне розрізнення пояснювальних членів речення, цебто розрізнення за питаннями. Біда тільки в тім, що до одного й того члена логічно можна поставити кілька різних питань, в залежности від чого буде й різне окреслення члена речення. Напр.: *Коло його* стара мати сидить *на ослоні*, Шевч. 17. Коли аналізуємо це речення по-шкільному, цебто за логікою, тоді можемо так ставити питання: *Коло кого* сидить мати? — Коло його. *На чому* сидить мати? — На ослоні. При таких питаннях *коло його, на ослоні* будуть об'єктами. Але можна поставити питання й так: *Де* сидить мати? — Коло його. Ще *де* сидить вона? — На ослоні. При цих питаннях ті самі *коло його, на ослоні* стають уже прислівниковими поясненнями. Як бачимо, повстає баламутство, таке звичайне тоді, коли ми граматику заступаємо логікою. Щоб цього не було, в науці прийнято тільки граматичне, цебто формальне окреслення прислівникового пояснення: прислівниковим поясненням буде тільки той член речення, що висловлений самим прислівником. Коли ж він висловлений іменником із прийменником, то це вже об'єкт.

Отож, прислівникове пояснення висловлюється тільки прислівником, або дієприслівником, часом дієйменником. При логічнім шкільнім окресленні дуже часто йменника з прийменником приймають також за прислівникове пояснення (замість за об'єкта). Часом речення має декілька прислівникових пояснень.

Прислівникових пояснень у нашій мові надзвичайно багато, а значенево — вони найрізніших типів. Дослідники мови дають різні їх поділи, часом найдрібніші; думаю, що класифікація прислівникових пояснень більшого значення не має, а тому подаю тут традиційний шкільний поділ їх на шість таких груп (поділ за питаннями).

1. Прислівникове пояснення способу (відповідає на питання *як*, *яким чином;* це найчастіший і найважливіший спосіб глибше окреслити присудка (як і по всіх інших випадках, питання *як* треба ставити від дієслова-присудка). Цей додаток зазначаємо так:

а) Способовим прислівником. Шевченко: І четвертий рік минає тихенько, поволі 467, Як то тяжко тії дні минають 466, Три годи сумно протекли 467, І тут невесело співали 469. Мовчки кімната пустельна сіріла, Олесь. Праця не згине між людьми даремно, Грінч.

б) Іменником непрямого відмінку з прийменником: Хтось ударив без жа́лю по серці, Олесь. Камінь росте без кореня, Ном. Шевч.: Виростали у кайданах слов'янськії діти, З нудьгою та з горем жупани надівають 20. Ці форми уважають за прислівникові пояснення тільки з погляду шкільної граматики, бо вони відповідають на питання присудка *як*: Камінь росте *як*? — Без кореня; формально ж це будуть об'єкти.

в) Дуже часто прислівниковий додаток передаємо орудним іменника, що вживається тут за прислівника на питання *як*; ця форма часта в живій мові, помітно прикрашує наш стиль. Шевченко кохався в цій формі: Синє море звірюкою то стогне, то виє 34. Горами хвилю підійма 1. Буде над ним його мила квіткою стояти 8. Гадюкою зашипіли, звірем заревіли 189. Не здивуйте, що вороном крячу 210. Тяжко сиротою жити 32. То не хмара, — білі птахи хмарою спустились 173. Журавлі летять ключами 12. Ці орудні відмінки сильно переходять у категорію прислівників (хоч процес цього переходу ще не покінчений), а тому тут маємо правдиві прислівникові пояснення.

г) В нашій мові дуже поширений спосіб зазначати прислівниковий додаток самим лишень дієприслівником; це часто знаходимо в піснях, та й Шевченко просто кохався в цій формі, напр.: Вийшла з хати веселая сміючись мати 488, Ідуть сумуючи обоє 540, Розмовляючи пішли 470, Пливуть собі співаючи 144, З Дніпра повиринали малі діти сміючись 3, Сліпий ста́рець сумуючи співає 62, Москаль любить жартуючи, жартуючи кине 12, Настя вертається співаючи 436, Ми жартуючи погнали 321, Пішла ридаючи в село 383 і сила т. ін. Ось іще трохи прикладів із творів Марка Вовчка: Пійшла не прощаючись І 22, Як жила плачучи, так і вмерла плачучи І 58, Дивиться, очей не зводячи II 9, Втомилася те́рплючи II 34. Ще Чубинський: Матеріалы, т. V: Та пішов Іван блукаючи, своєї жінки гукаючи 783.

Дієприслівника приймаємо за прислівника, тому й формально ці форми — прислівникові пояснення.

ґ) Сюди відносяться й такі прислівникові пояснення, як: по-моєму, по-нашому, по-вашому й т. ін.; прислівники з прийменником: про себе, говорити на вітер, втомився до неможливости й т. ін.; сполучення: назовний відмінок + прийменник із іншим відмінком: крок за кроком, нога в ногу, слово в слово, душа в душу, палець об палець, раз-у-раз і т. ін.; летів як стріла, читав ніби паламар і т. ін. Це прислівникові пояснення шкільні, бо формально — це об'єкти.

2. Пояснення прислівникове часу (темпоральне) визначає час дії чи стану присудка (й відповідає на питання: *коли? як довго? з якого часу? доки?*). Зазначається звичайно прислівником часу або дієприслівником, напр. у Шевченка: Розкуються незабаром заковані люди, Незабаром батько прийде 440, Марія за́раз заходилась пекти опрісноки 539, Зара́ні спать лягла 396, Ідучи діточок згадала 290, Ідучи співає 240, Співають ідучи дівчата 301, Лягаючи і встаючи за кого молитесь 278, Візьме відра опівночі 14 і т. ін.

3. Пояснення прислівникове місця (льокальне) докладніш визначає місце дії чи стану присудка при дієсловах буття та руху. Зазначається звичайно

прислівником місця. Напр. у Шевченка: Дурня всюди б'ють 341, Ходи сюди 94, Тут пана немає 482, Останусь тута 424 і т. ін. В шкільній граматиці пізнають ці пояснення тільки на питання *де? куди? звідки?* через що приймають за прислівникове льокальне пояснення й іменника з прийменником, напр.: Ніч спустилася на землю, Олесь. Хвиля котиться по во́дах, Олесь. Шевченко: Вітер віє на степу́ козачім 44, По лісу завило 27, Отаке то було мені в світі 272, Я умерла зімою під тином 272, Слава на все село недобрая стала 13, Катерина по садочку ходить 15, Може вбитий чорнобривий за тихим Дунаєм 16 і т. ін.

Для зазначення малоокресленого місця руху ставимо орудного без *по*, напр. у Шевченка: Пішла луна гаєм 9, Пливи Дніпром 273, Свище полем завірюха 24 і т. ін., див. про це в розділі про відмінки.

Прислівник *там* часто вживається в народній мові плеонастично, чим виділюється й підкреслюється прислівникове пояснення місця. Це часто бачимо в старій народній мові, напр. у піснях, колядках: Ой у полі, в широкім роздолі, т а м стояло чотири дубочки. Ой у полі де клен, яблунина, ой т а м мати свою дочку била.[1] Див. про це далі, в розділі: Будова речення в народній поетичній мові.

4. Прислівникове пояснення п р и ч и н и (кавзальне; на питання *від чого? чому? чого?*). Напр. у Старицького: За сльоза́ми не рушили ми з ралами, Хлипа з голоду дівчатко з-під рядна в кутку. У Шевченка: За сльозами ледве-ледве вимовляє доні 17, Чорні брови од вітру линяють 32. Але формально — все це об'єкти.

5. Прислівникове пояснення н а м і р у (фінальне; на питання *нащо? для чого?*). Напр.: Ми на роботу на світ народились, Грінч. Дуже часто жива наша мова зазначає намір просто дієйменником; в таких формах кохається Шевченко: Понесли товариша в село причащати 174, Дівчата вийдуть воду брать 10, Ідуть дівчата в поле жати 6, Ходи до нас ве́черяти 3, Пішла б в садок поплакати 15, Прийде милий в мою хату хазяїнува́ти 424 і т. ін. Повні речення з *щоб* у Шевченка рідкі: Пішла вночі до ворожки, щоб поворожити 38.

Приклади з Творів М. Вовчка: А я таки маю думку йти в службу І 13, Сіла спочити 14, Іди до нашого отця Івана служити 15, Мене вмовляли вернутись 22, Чи вернуться стару неньку поховати 52, Люди виходили усенькою громадою просити за його, щоб оставлено 16.

Цікаві приклади з народньої мови: Номис: З панами не сідай їсти 1202, Пішли зайці пасти 974. Етногр. Збірн. VI 58: Діти плачут їсти.

Українська мова легко допускає в таких випадках навіть два (часом — три) дієйменники. Напр. у Шевченка: Ходім шукати вечеряти 3. М. Вовчок І. 154: Скільки вже благала тебе поїхати пошукати 154. Приклад на три дієйменники: Вони йшли просити Пилата зарядити стерегти гріб.

6. Прислівникове пояснення к і л ь к о с т и визначає міру дії чи стану присудка (й відповідає на питання *скільки, як багато*): Раз мати породила, раз і вмирати, Двійчі напоминав йому, Заплачу тобі сторицею, Сили прибуло вдесятеро, Ми підемо втрьох і т. ін. Цю форму часто відносять і до прислівникових пояснень способу.

До прислівникового пояснення (чи до об'єкту) частенько бувають свої окремі самостійні прислівники (чи об'єкти); їх звичайно беремо в коми, як слова поза реченням: Край берега, у затишку, прив'язані човні, Гліб. Рано, разом із сонцем, прокинулась і Харитя, Коцюб. А під лісом, край дороги, либонь курінь мріє, Шевч. 26.

Однорядні прислівникові пояснення, цебто такі, що всі висловлені прислівниками однієї групи, розділюємо комами: Весело, приємно, світло стало мені. Коли ж прислівникові пояснення не однорядні, або коли один пояснює другий, тоді між ними коми не ставимо: І досі нудно, Шевч. 196.

Прислівник — це така частина мови, що розвивається в нас тільки з бігом життя й нашої освіти; прислівники бу-

---

[1] А. П о т е б н я: Изъ записокъ 204.

вають звичайні, загальновживані, але дуже часто добрий письменник сам творить собі нові небуденні прислівники, як епітети до дієслів. Добрий стиліст письменник не пише самого голого дієслова, а конче придасть йому й виразного прислівника, бо ж прислівники так само можуть правити за епітети, глибше змальовуючи дієслово-присудок. Так, Шевченко пише: Щиро полюбила, Високо літає, Кругом дуба русалоньки мовчки дожидали, Довго-довго дивувались на її уроду, Під ним коник вороненький насилу ступає.

Іншими словами, — прислівник чи прислівниковий додаток для дієслова те саме, що й прикметник для йменника. Цебто, що й дієслово може мати свого епітета; пишучи, треба пильнувати завжди додавати мальовничого прислівника до дієслова. Напр. поет Тичина в „Золотий гомін" 1922 р. просто кохається в гарних епітетах-прислівниках: По хліб ішла дитина трояндно 35, Хтось горів світанно 34, Вірю омофорно 19; правда, це вже такі епітети, що треба добре подумати, що саме хотів поет сказати. Тичина вживає навіть складених прислівників, що відразу малюють нам широку картину, напр.: Не милуй мене шовково, ясносоколово 16 (цебто як ясний сокіл), або: Не дивися так привітно, яблуневоцвітно 16 (цебто — ніби яблуневий цвіт, ніби яблуня цвіте).

Література. А. Потебня: „Изъ записокъ" I-II 119-123. Д. Овс.-Куликовскій: 56. 254-260. А. Шахматов: Синтаксис I 24 § 26, 400-422. Е. Будде: Основы синтаксиса 28. Н. Грунскій: Очерки I 84-85, II 122. 124-125. 141. 205-206. Буслаевъ: Историческая грамматика II 311-314 § 262-263. Е. Будде: Къ ученію о синтаксисѣ простого предложенія, 1894, ст. 228. Богородицкій: Общій курсъ 309-310. Тростниковъ: Обстоятельства, „Пед. Сб." 1903. III. 12. 511-512, 1905 р. кн. 7 ст. 13-16. Браиловскій: Обстоятельство, „Пед. Сб." 1904. II. 6. 548-549. Е. Карскій: Синтаксисъ бѣлор. 1912 р. ст. 198, 200-4. Е. Будде: Основы, 1912, 31-32. Д. Кудрявскій: Введеніе въ языкознаніе, 1913 р., 117-119.

Іван Огієнко.

Неологізми Йосипа Лозинського з половини XIX. сторіччя.

1. Вступ.

В добі, коли творилася наша літературна мова в Галичині, на досвітку нашого національно-літературного відродження, важко було писати тодішнім нашим письменникам і ученим. З одного боку прихильникам чисто-народньої мови не легко було орудувати цією мовою, як було треба слів інтелігентських, наукових, тому теж і вони, при недостачі власних слів із цієї ділянки, нераз і проти своєї волі, зверталися за поміччю до церковщини (мови церковних книг), російщини чи польської мови. Але видатніші одиниці вибирали важчий, хоч певніший шлях, а саме: самі творили нові слова від коренів нашої мови, або перетворювали чужі слова на український лад. Із цього боку цікава постать одного з перших наших мовознавців і граматиків та вчених у Галичині о. Йосипа Лозинського,[1] що один із перших зрозумів значення народньої мови та став просто фанатиком її й уживав її безкомпромісово, ідентифікуючи її наскрізь із літературною нашою мовою. І маючи великий хист та люблячи оригінальність, перший у нас на більшу міру почав творити нові слова там, де народня мова не вистачала.

І читаючи тепер його твори, можемо справді подивляти його сміливість, оригінальність та бистрість і легкість у творенні неологізмів, що в його часах були справді великою мовною сенсацією, тим то й не любили його тодішні книжники, як Йосип Левицький і інші.

2. Справжні неологізми.

Насамперед розгляну справжні неологізми Йосипа Лозинського, що дійсно їх він сам витворив, хоч деякі з них тепер уже не відчуваємо як новотвори:

[1] Це галицький священик, письменник і учений, мовознавець, етнограф, публіцист, автор першої етнографічної збірки „Ruskoje Wesile" (1836) і граматики української мови, виданої по-польськи в Перемишлі в 1846. р.

недужниця[1] 10 — шпиталь; годиновказ 37 — годинник, далекоглядня 37 — лорнетка[2]; казати 11 — проповідати; казатель 22, 23, 38 — проповідник (пор. в Україні казання — проповідь), жалобний віз 34 — караван, поволока трумни 36 — покриття, оббиття (поль. powłoka); предпосуванье (правд віри) 13 — посування наперед, ширення; радник 10 замість загально тоді й тепер ще подекуди вживаного совітник; пастирське рядованье 12 — управа, керування; рядитель 45 — управитель, завідувач; Рôдство 32 — Різдво з церк. Рождество; ріст[3] 24 — процент, а в інших місцях (26, 41) уживає автор слова „відсоток“, може з польського odsetek; смольне світло 35 — смолоскип, смоляник, факел; товарѣшенье музики 35 — супровід, акомпаньямент. З цих усіх слів прийнялось тільки слово „радник“, інші не прийнялись, бо були занадто сміливі на свій час, а подруге, — мали деякі недостачі, напр. були задовгі (годиновказ), або помилково складені, напр. недужниця зам. недужня, казатель зам. казальник. Цікаве, що Й. Лозинський вживає теж і т. зв. посередніх слів, що очевидно мали бути неначе перехідні між народніми й церковними, напр. Рідство = Різдво, або надіватися 32 посереднє між народнім сподіватися та книжнім надіятися.

3. Слова-переклади.

При цих нових словах наш мовознавець неначе відчував їх новість і незвичайність, тому теж при деяких подавав у дужках їх загально вживане й відоме значення міжнародніми словами або польськими. Ще частіше й послідовно робить він це при словах, що є переклади чужих слів, головно т. зв. міжнародніх латинського походження, що їх за польським зразком так часто вживали в Галичині й ще досі вживають.

В такі переклади чужих слів любили тоді бавитися тодішні книжники, як про це свідчить м. і. жахливе для нас тепер слово „сіменище“, що означує семінарію (сѣмя — насіння, подібно, як із латинського semen — насіння повстало слово seminarium). Любили це й пізніші москвофіли й творили жахливі слова, що вже давно забулись, напр. собственноручіе — власноручний підпис, чадолюбець і ін. (Ю. Желеховскій: Іоаннъ Снѣгурскій, Львів 1894, ст. 96, 49). Тому теж називаю цю групу „слова-переклади“, що становлять неначе вступ до неологізмів, хоч деякі з них зовсім влучні, бо виходять із народньої основи, інші знову важкі й незграбні, бо в них переважає церковщина, цебто панівна тоді складовина літературної галицької мови. Подаю їх у поабетному порядку, здебільш у сучасній транскрипції, а тільки часом у тодішньому правопису: благоузнати[1] 16 — апробувати, затвердити; без судового вдаваня ся — без судової інтервенції (посередництва); виноградъ Хрістовъ 32 — перекл. церковн. вертоградъ, частіш вживають у нас у цьому значенні винниця, сад; годованець 9 (нар.) — вихованець семінарії, перекл. латинського alumnus, що його перекладали в нас словом „питомець“ і його ще й досі вживають; голосова музика 39 — вокальна; Дворова Комісія — Надворна, Двірська (нім. Hofkommission); запомога 42 (нар.) — стипендія; краяння 45 — секція (тіла); крилос, крилошальний 26, 38 — капітула, капітульний, як тепер загально вживають; надгорода 38 — ремунерація, гал. винагорода, окрема заплата; оглядини в 2 значеннях: візитація (канонічні о. 25) і візита, відвідини (31); острії ізпити 10 — стислі іспити, (по лат. examina rigorosa[2]); періодійні писма 44, часові 25 — періодики, часо-

---

[1] Цитую для скороту сторінки брошурки о. Йосипа Лозинського „Житье Іоанна Снѣгурского“, Львів 1851. стр. 46. мал. 8⁰.

[2] Так перекладає він слово „perspektywa“, вжите в заповіті еписк. І. Снігурського. Потім уживано в Галичині слова „далекогляд“ на означення телескопа.

[3] Це скоріш говіркове слово; у „Словарі“ Б. Грінченка значить воно „лихва“, але без подання околиці.

[1] Слово церковно-книжне, тому зазначую скоротом церк., інші скороти: нар. = народнє. Як дуже любить Й. Л. складені слова, про це пізніше згадую окремо.

[2] Так називають іще й досі по всіх европ. університетах (крім Росії) іспити для одержання ступеня доктора.

писи й журнали; покаянними трудячійся 38 — сповідник, тодішнє поль. penitencyariusz; посвящати (церкву) — консекрувати; почести 26 — гонорарі, грошеві заплати письменникам і вченим; превосходна клясса 8 — лат. eminentia, пізніше галицьке „відзначення“, в Україні „п'ятка“ (рос. пятерка), цебто найкраща оцінка успіхів у науці; приладженьє 35 — катафальк; присуджувати 37 — записувати в заповіті (поль. legować); публичний розговір 10 — диспут; розвязаньє 9 — постанова, ухвала, переклад слова „резолюція“; сотрудник 10 — перекл. лат. слова „кооператор“; тимчасово 42 — перекл. поль. провізорично; тѣло учителей 15 — учительський збір, склад; у цьому значенні вживає він іще слова „грозда“ 46, що є в рос. і старосл. мові (гроздъ), а вжив його словотворець, щоб дослівно перекласти поль. слово „grono“, гал. гроно (книжне), а грозно — народнє закарпатське (див. Грінченко s. v.); убѣгаючійся 38 — кандидат, старальник, з поль. „ubiegający się“; умерщвляти 41 — дослівно перекл. слово амортизувати, уневажнювати; фільварок 30 автор передає додатковим словом „футор“ (хутір).

4. Чужі слова.

А все таки зовсім обійтися без чужих слів було важко, тому теж і в такого сміливого мовного новатора, як Й. Лозинський, маємо їх багато. Цікаві вони тим, що деякі з них виступають у зовсім чужій шаті, зовсім незукраїнізовані, як гимназіюмъ 7 — гімназія, инструктор 7 — домашній учитель; стипендіюмъ 8, семенаріюмъ 25, інші в польському вигляді: фундуш 8, а деякі легко змінені, неначе на народній лад, як: губернантка 30 — гувернантка, домашня вчителька, виховниця, Іовілей 31 — ювілей, вкінці холера 32.

5. Складені слова.

Вони були тоді дуже улюблені й широко вживані, бо зразки їх подавали церковна й російська мова. Тоді теж були поширені такі складені слова, що їх дослівно перекладано з чужих слів, як книгохранилище — бібліотека, любомудріє — філософія й ін. На лад цих слів створив Й. Лозинський слово всеучилище 9, 26 — університет (пор. поль. слово „wszechnica“, тепер досить часто вживане), або мудролюбіє 8, що є перевернення згаданого вже слова любомудріє; подібне теж добродѣланіє 32 — добрий учинок, а на польський лад створив слово „вѣчнотрвалый“ 36 — вічно тривкий, поль. wiecznotrwały[1]. Вже краще складені слова: книгосбір 6 — тепер книгозбірня, бібліотека, краіопис[2] 25 — опис країни або країн; книгопечатня 26 — друкарня. Останнє слово в простому виді „печатня“ затрималося в Галичині аж до післявоєнних років і тільки недавно зникло.

6. Церковні й російські слова.

Легко зрозуміти, що церковний словарний елемент не міг ще тоді безслідно пропасти, бо він тоді загально панував і мав перевагу, тому теж видно його і в Й. Лозинського, але в меншій мірі, ніж у тодішніх письменницьких колах, бо церковних слів уживав він з-за недостачі наших власних слів, подруге, він теж творив нові слова при допомозі церковних елементів, як напр. „возваніє“ 31 — звання, фах (рос. воззваніе — заклик, відозва) або згадане вже слово „надіватися“. Загально вживане церковне слово, неначе церковний термін, це пѣніє 34 — спів, а головно церковний спів.[3] Інші творили незаступний тоді лексикальний засіб церковно-російського джерела, а саме: содѣйствовати 32 — брати участь (російське); присутствіє 33 — присутність; всеобщій 37 — загальний; путешествіє 45 — подорож, увещественіє[4] 45 — здійснення, зреалізування; искуство 25 — штука, мистецтво.

---

[1] Пор. крвавый — кривавий у книжці „Лѣрвакъ въ надъ Сяна“ з 1852. р., ст. 12, трвожливо — тривожно ст. 16.

[2] Подібний галицький новотвір „землепис“ — географія не втримався.

[3] Ще в 1890-их роках уживали цього слова в укр. гімназіях у цьому значенні. Пор. Михайло Дуркот: З юних днів... Звідомлення Виділу Кружка Родичів при Держ. Гімн. з укр. мовою навчання в Перемишлі за 1935/36. р. ст. 104.

[4] З рос. вещество = матерія, річ; по-російськи це слово звучить „осуществленіе“.

Деякі з цих слів уживано без сумніву тому, що дуже різняться від польських і могли тоді видаватись суто українськими, як це можна нераз завважити й тепер.

7. Слова говіркові й інші.

Чисто народній елемент у Й. Л. дуже великий, бо він народню мову дуже любив і цінив. Говірковість бачимо в нього більше в формах, але є вона теж і в лексиці, напр. суто перемиське слово „стріж" 44 — сторож (пор. перемиське слово „старіство" — староство); візниця 44 — візник; тямити 45 — пам'ятати, що в Україні має значення „розуміти" (пор. „Словарь" Б. Грінченка том IV. ст. 302; Проф. І. Огієнко: Словник місцевих слів, ст. 107). Є теж і слова з В. України, безумовний слід начитання автора в наддніпрянських творах, напр. „домовина", невідоме в Галичині, бо тут уживають замість нього: трумна, трумло, деревище й ін. Полонізми трапляються теж, але їх, порівнюючи, менше. Коли Й. Л. уживав їх, то рівночасно пробував подати щось окреме, неначе на своє оправдання, так, напр., уживаючи слова „знакомитий" 27 (поль. znakomity) додає в дужках „вѣдличный" (з рос. „отличний"), що в тім виді проіснувало в Галичині аж до світової війни, а саме в значенні „найкращий" (успіх у науці).[1]

8. Словотворення.

а) Іменники. Найбільш уживано тоді ненародного наростка -тель,[2] тому є він теж у словах Й. Л-ого в варіянтах -атель, -итель, а саме: завідатель, надзиратель, предсідатель, писатель, сочинитель, предстоятель 40 — начальник, слышатель Богословія 13 — слухач, студент, рядитель 45, казатель 22, любитель наук 26. Хоч тепер уже не творять у нас слів із нар. -тель, а все таки із поданих тут ще й досі вживають у Галичині в більшій, чи меншій мірі аж 5 слів. У зв'язку з наростком -тель творив Й. Л-ий теж і слова похідні від цих слів, напр. „дѣятельность" 33 — діяльність. Ненародні теж, бо при допомозі церковно-російського наростка утворені слова на -ичество, -ительство, як: священничество 32 — духовенство, Превозходительство 28 (рос.), Владычество 15, одначе побіч цього є й народне слово Владицтво 17. На лад слова „священник" пише Й. Л-ий ученник 15.

б) Прикметники. Тут переважають уже народні, чисто українські наростки, а саме: -ний, рідко -альний, у чужих словах -ійний, як ось: богословний (краще, ніж теперішнє богословський), владичний (палата 15) зам. теперішнього владичий, погребний 45 — похоронний, искусный учитель 16 — фаховий, мистецький, від рос. слова искуство 25 — мистецтво, майстерство; крилошальний 26, 38 — капітульний, а в чужих словах: философійний — тепер. философічний, философський,[1] періодійний, анатомійний 45 — періодичний, анатомічний. Останні 3 чужі слові різняться тим від тепер уживаних, що Й. Л. творив їх безпосередньо від чужих іменників (анатомія й ін.), а ми взяли наросток -ічний від чужих прикметників, латинських у вигляді: philosophicus, periodicus і т. ін. З чужих наростків зазначу тут нар. -ческій у слові „священническій", але побіч цього вживав Й. Л. частіше правильного „священничій" 37, 40. З оригінальних прикметникових новотворів зазначую ось ці: мѣсткій 15, предмѣсткій 34 — міський, передміський, а вкінці прикметник посередньої формації, а саме дійственний — дійсний, утворене від російського дѣйствительный.

в) Дієслова: Замість приростка про- вживає Й. Л. пере-, що дає диво-

---

[1] Інші полонізми, як працовитий — працьовитий, обрядок — обряд (поль. obrządek) не разять.

[2] Про слова з цим наростком у сучасній літературній мові писав я у своїй праці „Неологізми в сучасній українській літературній мові". Жовква 1936, ст. 32-34. — У першому перемиському альманаху „Лѣрвакъ зъ надъ Сяна" (1852) маємо багато слів із цим наростком, як ось: доводитель 107 — вождь, просвітитель VI — просвітник, сочинитель II — автор, ревнитель 67 — ентузіяст, правитель 105, собиратель IX.

[1] Проф. І. Огієнко вважає за правильну форму философський із давнього философьскый. Пор. Український Стилістичний Словник, Львів 1924. ст. 436.

глядні слова: перемовити 15 — промовити. Цікаве теж слово народньої етимологічної будови: ущастливити 30 — ущасливити, й віддієслівний іменник на польський лад: перевѣтренье ся 31.

Перемишль. Євген Грицак.

Зміна о на а в українській мові.

Про форми „багатий“, „гарячий“ і т. ін.

I.

В українській мові добре знане надзвичайно цікаве фонетичне явище, що своїм зовнішнім виглядом дуже нагадує т. зв. „гармонію голосних“. А саме, в живій нашій мові, головно в говорах східніх, рідко в західніх, маємо не мало слів, що в них ніби етимологічне *о*, коли знаходиться безпосередньо перед складом із наголошеним *а*, уподібнюється цьому *а*. Це будуть такі слова живої мови: аблака́т (адвокат), бага́тий, бама́га, вакза́л, варга́н (орган), гала́нці, ганча́р, гара́зд, гаря́чий, кажа́н, кала́ч, кама́нда, канаста́с, кара́лі, карна́вка, каря́вий, кача́н, крахма́ль, мана́х, пага́ний, палама́р, салда́т, хазя́їн, хазяїнува́ти, халя́ва, чаба́н, шарава́ри. Деякі з цих слів густо розрослися в нашій мові й дають десятки вивідних слів, напр. Словник Б. Ґрінченка подає: багат, багатенний, багатенький, багатенько, багатечко, багатий, багатиня, багатир, багатирка, багатиревий, багатирів, багатирство, багатирський, багати́тися, багатіння, багатіти, багатішати, багато, багатство, багаття, багатшати, багатющий, багацький, багацько, багач, багачка, багачів, багачня — усі ці слова в східньоукраїнських говорах бренять із найвиразнішим *а*. Таке поширення цих слів говорить за глибоку давність їх у нашій мові.

В нашій мовознавчій літературі звичайно підкреслюється, що це явище — зміна *о* на *а* — буває тоді, коли в сусіднім дальшим складі йде наголошене *а*; що це не так, про те свідчить низка слів, що в живій мові змінюють своє *о* на *а* навіть перед складом ненаголошеним, напр.: каламу́тний, калата́ти, карабе́ль, ка́таржний, манасти́р, нагави́ці.

Не відповідає правді й те втерте твердження нашої мовознавчої літератури, ніби це явище буває тільки перед *а* (звідки й пояснення процеса: „гармонійне уподібнення“), — зміну *о* на *а* знаємо й перед складами без дальшого *а*, напр.: крапива́, патрет-партрет, Саламон (ст. сл. Соломонъ, Solomon, пор. польське Salomon, часте й ц.-сл. Саломонъ), халера, хамут.

Крім цього, на *а* змінюється не тільки *о*, — частенько змінюється й *е* чи то перед складом із *а*, чи то перед складом із будьякою голосною, напр. (слова живої мови): аранда́р (арандарка, аранда́рство, арандарський, арандарювати), варста́т, Галена, Гара́сим, гарба́та, гара́пник (із herab), кашталя́н, Пала́жка, парга́мен, парча́тки, парсо́на — парсу́на, раміне́ць, рамінь, салітра, талірка, таста́мент, часни́к, Явдо́ха, яли́на і т. ін.

Деякі слова мають ніби регресивне уподібнення, — в них *а* повстає з уподібнення попередньому *а*, напр.: Катарина, палама́р (гр. παραμονάρις).

Пераховані тут форми широко знані в східньоукраїнських говорах, а за живою мовою повно їх і в творах найкращих східньоукраїнських письменників. Щоб показати, що це звичайні широкознані в східньоукраїнській мові форми, подаю тут трохи прикладів. „Приказки“ Номиса: За багачем сам чорт з калачем ч. 1423, Багач їсть калач 1595, Багач рідко в гаразді живе 1433, Упав в гаразд 1643, Багачі їдять калачі 1437, Сидить, як качан в городі, Манастир 3021. 3089, Пишається, як корова в хамуті 2475, Був колись хазяїн 1555. „Енеїда“ Котляревського 1809 р.: багацько I 9. 12. II 2, гарячую II 3, партрети IV 14, хазяинивъ 5, халява 12, часникъ III 40, часныкомъ 3. „Кобзар“ Т. Шевченка (вид. В. Доманицького 1910 р.): багатий 36. 65. 91, багачами 527, гарячий 279, гарячих 244, гарячими 205, калачик 289, манастир 318. 323, з манастиря 255. 413, манастирище 323,

панахиду 430, салдата 158, салдати 403, хазяїн 315. 344. 392. 539, хазяїнувати 424, халяви 77, халяву 403, у халяві 125, в шараварах 436. П. Куліш, „Чорна Рада“ 1857 р.: багаті 198, багатих 193. 352, багато 11. 24. 25. 122. 151, багатство 420, гаразд 14. 27. 122. 131. 252. 304. 421, калачем 273, манастир 23. 82. 99, манастиря 51, по манастиреві 133, з манастирем 104, манастирського 138, хазяїн 187, хазяйський 248, хазяйському 121, халяву 376; „Отелло“ 1882 р.: гаряча 20, карабель 42. М. Вовчок 1862 р. II: манастир 164, хазяїн 75. „Поезії“ М. Старицького, 1908 р.: багатир 119, багато 11. 102, гаряче 24, гарячим 5. 21, в гарячці 134, хазяї 54, хазяйські 54. Б. Грінченко, „Під тихими вербами“ 1910 р.: багатий 32. 96, багатство 28, багато 24. 28. 77, багатир 8. 10. 246, багатиря 73, багатирський 83, багатіти 11, гаразд 17. 47, Гарасим 323, гарячий 36, салдат 233, хазяїн 10. 95, хазяїну 278, хазяїни 11, хазяїнів 28, хазяїнами 27, хазяйство 46, хазяйського 263, хазяйнувати 9. 18. 26. 46. А. Свидницький, „Люборацькі“ 1901 р.: качан 13, парсоною 128, хазяї 21, хазяйство 9, хазяйства 7, часник 11. Г. Барвінок: На короля воно схоже парсуною 483. М. Коцюбинський, „Оповідання“ 1903 р. т. I: гарячий 16, гарячому 13, гарячі 15, хазяїн 5. С. Єфремов, „I. Франко“: багатьом 33, у манастирі 23, в манастирській 26. М. Рильський, „Тринадцята весна“ 1926 р.: багата 64, гарячим 61, хазяїн 49, хазяйка 49; „Золотий гомін“ 1929 р.: багато 13, гарячим 31. 40, манастир 38, хазяїна 31; „Пан Тадеуш“ 1927 р.: багатий 132. 179, небагатий 176, багатир 232, багате 85, багато 101. 121. 307, гарячий 196. 320, гарячу 54, гарячим 107, гарячою 235, гарячими 322, в манастирі 301, манастирської 168, хазяїн 29. 68, хазяїна 206, хазяйству 316.

Вищеподані приклади з українських класиків ясно показують, що в східньоукраїнській літературній мові форми типу „багатий“ панують, — інших форм тут і не знають, як у мові живій, так і в літературній.

Але західньоукраїнські говори таку „складову гармонію голосних“ звичайно знають значно менше, й мають у більшості цих слів чисте виразне *о* чи *е*, напр.: б*о*гатий, г*о*рячий, к*о*лач, к*о*чан, м*о*нах, м*о*настир, п*о*ганий, х*о*лява, к*о*рабель, х*о*мут і т. ін. Але цікаво, що це явище знають, хоч і в значно меншій мірі, і ці говори, — воно не зовсім чуже й тут; так, по західніх говорах скрізь відоме „гаразд“ (старо-сл. гораздъ); часте тут „салдат“ (навіть „савдат“, див. „Етн. Зб.“ VI. 192. 194, Пужники, Бучацького повіту); не рідке й „багато“, „багацько“ (= много); на Гуцульщині (Ясенів Горішній і ін.) чув я часто „м*а*скаль“, „Маскалівка“ (а в самім с. Москалівці коло Косова кажуть виразно „М*о*скалівка“); цікаво, що в східньоукраїнських говорах скрізь панує „м*о*скаль“. В лемківськім говорі часте „качмар, качмарова“, з польського karczma, корчма.

Правда, наддністрянські письменники не цураються східньоукраїнських форм, напр. І. Франко, „З вершин“ 1887 р.: Зліз паламар 146; „Іван Виш.“: манастир 38, манастирі 60, манастирський 38, манастирське 39. В. Щурат, „Пісня про Роланда“: багато 103 (поруч того: богато 100). „Камінна душа“ Г. Хоткевича (мова народня): манастирох 14. А. Чайковський, „Малолітній“: хазяйнувати 13. В. Бирчак, „Василько“ I: Від гаряча 27, гарячіще 28, гаряч II 74. Ю. Шкрумеляк, „Огні з полонин“ 1930 р.: Гаряче лице 11 (поруч того: Горяче запекло 7). Р. Купчинський, „У зворах Бескиду“ 1933 р.: Не розпитує багацько 82. Форми: Гарасим, Гарасимович звичайні в західніх говорах.

II.

Серед широкого громадянства в Галичині надзвичайно поширена неправдива думка, ніби акучі форми типу „багатий, манастир“ і т. ін. повстали підо впливом російської мови, що це просто русизми (рос. акання). Погляд такий нічого спільного з наукою не має і хибний в самій основі своїй. Справа в тім, що форми „багатий, манастир“ і т. ін. наші писані пам'ятки знають від глибокої дав-

нини, знають іще від того часу, коли про якийсь російський вплив і мови не могло бути. Читаючи стародавні пам'ятки, взагалі знаходимо не мало акучих форм, цебто таких, що знають *а* замість *о*; саме ж явище це не має нічого спільного з т. зв. російським аканням.

Подаю тут трохи прикладів із наших давніх пам'яток, що доведуть нам стародавність і самостійність акучих форм в українській мові.

Апалевати. В Крехівськім Апостолі 1560-х років appelowal польського тексту перекладено: он апалевал 139.

Форма „багатий" знана вже з пам'яток XI-го віку, правда — новгородських. Путятинська Минея XI віку подає: багатьство, багатьно. Минея 1097 р. (листопадова): обагатися, багатьно. Українські пам'ятки XII-XVIII віку не рідко знають цю форму. Так, Київський Златоструй XII в.: багатьствоу. Покажчик XIII-XIV в. до Євангельських читань Галицької Євангелії 1144 р.: багатъ, багатьство. Тріодь XIII в.: багатъ, багатьство (див. Собол.[3] 90). Іпатіїв Літопис під 1240 р.: багатырь 552 (видання 1906 р. ст. 785). Четья 1489 р. к. 39: дѣла багатырьская. Волинський Антоновецький Апостол XV в.: багатьство, багатество, багатый. Учительна Євангелія 1619 р.: Багатеством ст. 46. „Історичний Словник" Є. Тимченка за пам'ятками XVIII в. подає: багато, багатими, для багацкости.

Варцаби. Лексикон Зизанія 1596 р.: Варцабы 108, Костки варцабныи 99.

Ганчар. Клирик Острозький 1599 р. („Пам'ятки українсько-руської мови" V 215): Глина ганчарская. Стародубські акти 1665 р. ст. 36: Ивана ганчара. „Дневник" Я. Марковича 1717-1734 р.р. I 138: Матвѣй ганчаръ.

Гаразд. Крехівський Апостол 1560-х років: Бѣгли єсте гараздь 419, И гараздь далеко болшей 431, Єсте гаразд учинили 461. Книга гродська Луцька 1565 р. ст. 337: то не гараздъ чинять, 1571 р. ст. 18: гараздъ знаю, 1574 р. ст. 246: вже гараздъ въ ночъ.

Гарасим. Литовська Метрика кн. 27, 1538 р. ст. 53: Гарасимович. Опис Київського Замку 1552 р.: Гарасимъ. Книга Луцька 1565 р. („А. Ю.-З. Р" VI. I 53): Гарасима, 1572 р. (VI. I 94) Гарасима. Стародубські акти 1664 р. ст. 10: Гарасим. Полтавські акти 1665-1670 р.р.: Гарасим 23. 32. 56. 58. 79. 102. 104. 116, Гарасима 116. 128. 146. 163. 179, Гарасимом 23. 24, Гарасимово 103. 104.

Гарячий. Крехівський Апостол 1560-х років: Знаю, иж єс не єст ани студеный ани гарачий 604, Аби єс был студеный або гарачий 604, Гарачими 604, Гарячост 604. „Історичний Словник" Є. Тимченка I 511 подає за пам'ятками XVIII віку багато прикладів на гаряче, гарячого, гарячих, гарячости.

Карабель. Київо-Печерська Євангелія 1370 р.: карабль („Укр. Гр." Кримського I, 1, 246). Крехівський Апостол 1560-х р.: с карабля 114, в карабли 151. 152, на караблѣ 648, караблѣ великии 167.

Каштальян. Книга Володимирська 1577 р. (А. Ю.-З. Р. VI т. 1 ст. 102): каштальяна.

Манастир. Можна б подати сотні прикладів із найдавніших пам'яток XI-XVIII віків різних слов'янських народів, що доводять, що форма „манастир" була в нас і в давнину живою. В цьому нема нічого дивного, бо ж слово це перейняли ми не з давньогрецького μοναστήριον, але з середньогрецького чи візантійського μαναστήριον; тому й болгарське манастиръ, сербське манастир, румунське mănăstir. Ось трохи прикладів. Супрасльський рукопис XI в. манастырь. Київський Збірник 1076 р.: манастыря 14. 596, манастырю 226, въ манастырьхъ 22, манастырьскии 22. Пандекти Антіоха XI в. к. 4: въ манастырь, все бо манастырское. Нестереве Життя Феодосія XII в.: дати въ манастырь 18, дамь въ манастырь 18, ѿ манастыря 38. Юріївська грамота 1130 р. манастырь. Грамота кн. Всеволода 1136 р.: из манастыря. Сербська грамота 1198 р. (Hurmuzaki I, 2 N 685): манастыреви. Переяславська грамота 1356 р.: манастырь. Краківська гр. 29. VI. 1394 р.: с манастыремъ. Донаційна Медицька гр. 28. IV. 1415 р.: манастырю. Снятинська гр. 1424 р.: с манастыремъ. Київська грамота 25. III. 1427 р.: манастырю. Лаврашівська вкладна 1429 р.:

манастъирь. Вкладна, Перевали 17. VIII. 1440 р.: на манастыри. Київська донац. гр. 1459 р.: к манастырю. Луцький запис 1483 р.: манастыр. Овруцький акт 1498 р.: манастыря. Київський запис 1499 р.: манастырю, в манастыри. Іпатіїв Літопис: по манастъирьскому 6594 (1086) р., манастъирь 523. Пов. вр. літ, Лаврентіїв: манастырѣ пожьгоша 6449 (941) р., Заложи манастъирь, манастъиреве 6545 (1037) р., вратами манастъирьскыми 6604 (1086) р. Черкаська заборона 1503 р.: на манастыръ (Каманин). Київський запис 1515 р.: манастырю. Патерик Печерський 1554 р.: у манастыри печерьском (фотогр. у Каманина). Литовська Метрика т. 194 ст. 363, 1507 р.: manastyra, ст. 552, 1510 р.: manastyr, т. 197, 1522 р. ст. 104 manastyr, три рази; т. 199: manastyr 195, т. 200: manastyr 765 і тисячі інших прикладів — тут панує все форма „манастир". Книги Головного Люблинського Трибуналу для Київського Воєвідства, кн. І 1592-1598 р.: манастыра 178. 187. 778, манастыреви 179, к манастирском 188 і т. ін., — тисячі прикладів. Дерманський Октоїх 1604 р., передмова: въ обшомъ манастыри Дермани, коштомъ и накладомъ манастырскимъ. Книга Луцька 1632 р.: манастыра, 1635 р.: манастыра, манастырем (А.Ю.-З.Р. І, VI, ст. 642, 698, 699). „Палеогр. Изборникъ" Каманина: Острізький лист 1602 р.: манастыра, 1603 р.: з манастыра, манастырца, в манастыру, 1618 р.: манастырскимъ, 1655 р.: манастыра глуховского. Полтавські акти 1667-1669 рр.: манастир 87. 93, манастира 151, под манастиром 86.

Паганий. Лаврентіїв Літопис: Людье мои пагани 60, Пагана есмь 59. З лат. paganus.

Палажка. Луцька Книга 1565 р. (А.Ю.-З.Р. VI, І 56): Палагіи. Полтавські акти 1664 р. ст. 13: Палажка баба.

Панахида. Студійський устав 1193 р.: панахида.

Паргамін, паркамін — так завсіди писали в пам'ятках XVI віку. Так у Литовській Метриці т. 195 ст. 938, 1516 р.: Дан лист на паргаменѣ; кн. 25 том 203, 1532 р.: Потвержене на паргамени ст. 239, Лист паргаменовы' 225, таких форм у Метриці XV-XVI віків повно. Крехівський Апостол 1560-х років: Паркаминовы книги 531. Лексикон П. Беринди 1527 р.: кожа: парґаминъ.

Парсуна, парсона — часте в пам'ятках XVI-го віку. Литовська Метрика кн. 28, 1536 р. ст. 88: на одну парсуну.

Салдат (про слововивід цього слова див. „Рідна Мова" І 201). Полтавські акти 1665-1667 р.р.: салдатъ 36, салдата 37. 48. 97, салъдату 83, салдацкого 92, салдатского 82.

Салітра. Опис Брацлавського замку 1545 р.: Салитры две бочки 21, Салетру умеютъ робиты 21.

Саламон. Біблія Луки з Тернополя 1569 р.: Саломонь 536б. Крехівський Апостол 1560-х років: Саломон 3, саломоновом 23.

Тастамент — ця форма панує в наших пам'ятках XVI віку. В Литовській метриці XVI в. форма „тастамент" звичайна; напр.: т. 194 ст. 397, 1508 р.: тастаментъ, при тастаментѣ; 1534 р. кн. 26 ст. 157: при тастаментѣ. Крехівський Апостол 1560-х років польське testament перекладає: дастамент 568, дастаменту 514, дастаментом 568. Пересопницька Євангелія 1561 р., останній запис: в новом тастаменте.

Ці десятки прикладів, що я подав їх тут із пам'яток XI-XVII віків, переконливо свідчать нам, що акучих українських форм типу „багатий", „манастир" і т. ін. не можна пояснювати якимсь російським впливом, — цих форм повно по стародавніх пам'ятках ще до часу російського впливу. Взагалі ж треба сказати, що по давніх пам'ятках акучих форм маємо не мало, і тільки помилками письма пояснити їх не сила. Ось іще приклади: Київський Збірник 1073 р.: аманите, коласан 253б, Слова Гр. Богослова XI в.: аманита 212, Рум'янц. Лiствиця XII в.: Иоанн схаластикъ, Віденський Октоїх XII в.: арганъ (органъ), Галицька Євангелія 1144 р.: въ карваноу 477, Крехівський Апостол 1560-х р.: ноги подобны масяндзу 595, масянзеви 599 (mosiądzowi, пор. в „Кобзарі" Т. Шевчен-

ка: Над царем тим мусянжовим 173). Литовська Метрика т. 200 ст. 64, 1528 р.: справа Катарыны, 1529 р. ст. 103: Катарына, кн. 28 1536 р. ст. 346: панна Галена, паннѣ Галенѣ, кн. 26, 1534 р. на ст. 169 маємо: Єренимъ і Ѵронимъ.

(Кінець буде).

Іван Огієнко.

Правопис і граматична термінологія.[1]

Чимало є пекучих питань у нашому культурному житті, за які ми, українці, довгі роки сперечались, з усіх боків обмірковували їх, але що більше за їх змагалися, то далі були од їх останнього розв'язку. Яких тільки форм правопису ми вже не вживали, — починаючи од простих і кінчаючи щонаймудрішими, а питання про правопис як і було пекучим і непорішеним колись, таким воно зостається й тепер... От таким почасти питанням, як питання про правопис, є питання й про нашу граматичну термінологію.

У того народу, що самостійне існування його не всі признають, частенько буває, що дрібні, незначні питання робляться великими. На перший погляд питання про граматичну термінологію, як і інші пекучі питання, не здається такої ваги, як то справді виявляється, коли придивимось до його пильніш. Але в кожного народу, що має свою історію, що має право на самостійне існування, та чи інша виробленість наукової термінології свідчить собою про його культурний зріст, про його культурне становище. Не може бути науки, раз на вислів її недостачає термінів. Не може бути гарного, культурного розвою, коли вчені марно тратитимуть свій дорогий час на суперечки про форму. І ніде правди діти, у нас в Україні, як ніде в другій стороні, без кінця сперечались і сперечаються за форму та термінологію.

У нас що ні письменник, то свій власний правопис, що ні вчений — своя власна термінологія...

Сумне це становище, і якнебудь ми повинні вийти з його, повинні вийти, як можна скоріше. „Ми, українці, вже одстаємо од інших слов'ян, бо все починаємо знову та сперечаємось про форму", казав іще відомий Маркіян Шашкевич, але його слова з тією ж самою гіркою правдою можна сказати й тепер...

Останніми часами в нас почали з'являтися граматики нашої мови. Невиробленість і неусталеність граматичної термінології тут зараз же яскраво дала себе в знаки, і ми маємо, як то кажуть — „чия хатка, того й паніматка" — в кожній граматиці різна термінологія. А тим часом усталеність і єдність граматичної термінології має велику вагу. Може не за горами вже той бажаний час, коли наш уряд переконається в тому, що тільки освіта рідною мовою дасть народові добрий пожиток, а державі — певну користь. У всякому разі, чи пізно, чи рано, а цей час настане; про це нам свідчить і недавній указ Синоду (од 12 ноября 1907 р.), що дозволяє викладати українську граматику по школах Подолії. Яку ж граматику дамо ми для школи, коли ми ще не погодились ні за правопис, ні за термінологію?... А викладати по школах граматику з невстановленою термінологією й таким же правописом — річ не тільки не корисна, а навіть більше — шкідлива...

Таким чином, щоб бажаний той час не застав нас, „яко женихъ дѣвъ нерадивыхъ" опівночі, ми повинні подбати про усталеність і єдність нашого правопису й термінології, а з цієї останньої — щонайперше про граматичну термінологію, бо вивчення рідної граматики служить головною підвалиною до корисного вивчення рідної мови.

Київ. 1907 р. Іван Огієнко.

[1] Декільки осіб звернулися до мене з запитанням, яких поглядів національних і „граматичних" тримався я в своїй молодості. Замість відповіді передруковую свій вступ до моєї праці: „Українська граматична терміноло ія", що була видрукувана року 1908-го в Києві в „Записках Українського Наукового Товариства" в томі II. Передруковую докладно все без змін, крім змін правописних. Національні мої переконання ще перед 30 літ видно з речень, що їх тут підкреслено. І. О.

Рукавиці й пальчатки.

В серці України, обаполи Дніпра, — в Київщині, Чернігівщині та Полтавщині, переховалося серед нашого народу гарне слово, що його наша інтелігенція — підо впливом біднішої мови наших західніх сусідів — майже зовсім забула, та ні в мові ні в письмі не вживає, — це слово п а л ь ч а́ т к и, що означує рукавиці з пятьма пальцями. Це гарне чисто українське слово, та варт було б його привернути до права бути вживаним у нашій літературній мові. Так досі називають по наших селах „панські пальчаті рукавиці“. В інтелігентській і літературній мові російській це слово збереглось і звучить воно „пєрчаткі“ (від слова „перст“ — палець). Воно пер010

родилося з староруських „перстатиц“. В моїй родині слово „пальчатки“ вживалося й уживається не менш, як у чотирьох поколіннях: „пальчатки“ говорили мої дідусь із бабусею, мої батьки, я сам, і тепер говорять так само мої діти, й ніколи ми в тому не помиляємось, і ніколи не вживаємо на означення „пальчатих рукавиць“ невідповідного слова „рукавички“.

Радість. Сава К р и л а ч.

Практичні лекції літературної мови.

Мова творів найбільшого нашого поета Тара́са Шевче́нка (* 25. II. 1814 — † 26. II. 1861 ст. ст.) надзвичайно для нас цікава й цінна, бо це ж вона стала в нас за головну основу нашої літературної мови (див. про це мою статтю в „Рідній Мові“ 1935 р. ч. 3 (27) ст. 97-102). Знати цю мову, завжди вчитися її, постійно досліджувати її — це обов'язок кожного, хто хоче говорити доброю українською літературною мовою.

Щоб полегчити вивчення нашої літературної мови широким масам українського народу, друкуємо тут одну з найкращих Шевченкових поем: „Наймичку“, друкуємо з рясними мовними примітками, що дадуть змогу легче й практично навчитися граматики нашої літературної мови. При читанні цих мовних приміток я скрізь посилаюсь на своє „Рідне Слово“ („РС“), де граматичні вказівки вияснені докладніш. Друкую цілий текст „Наймички“ з наголосами, а це дасть читачеві можливість добре вивчитися нашої літературної вимови. На кінці подаю повного покажчика до своїх мовних приміток, щоб дати читачеві можливість докладно й корисно перевірити свої знання української літературної мови. Текст „Наймички“ подаю з академічного видання 1927 р. т. I.

Іван Огієнко.

Наймичка.

Поема Тараса Шевченка.

У[1] неділю вра́нці[1] ра́но
По́ле кри́лося тума́ном[2].
У тума́ні[2] на моги́лі[3],
Як топо́ля, похили́лась[117]
Молоди́ця[92] молода́я[4].
Щось до ло́на[5] пригорта́є
Та з тума́ном[2] розмовля́є:

„Ой, тума́не[2], тума́не[2],
Мій ла́таний тала́не!
Чому́[6] мене́[7] не схова́єш[8]
Серед[9] ла́ну в тума́ні[2]?
Чому́[6] мене́[7] не задави́ш[10],
У зе́млю не вда́виш[10]?
Чому́[6] мені́ зло́ї до́лі,
Чом[11] ві́ку не[12] зба́виш?

---

[1] Коли слово починається ненаголошеною приставкою *у-*, *і-*, то по голосній попереднього слова вони змінюються на *в-*, *й-*; так само *у*, *і* по голосній змінюються на *в*, *й*. Коли автор робить павзу, то цих правил не дотримується; див. „Рідне Слово“ II завдання 415. [2] Запам'ятайте наголос: з тума́ну, тума́нові, тума́ном, в тума́ні, мн. тума́ни [3] *Моги́ла* — курган на полі, на місці стародавнього похорону. [4] Народня мова любить прикметники одного кореня з іменником: Слава славная, воля вольная й т. ін. [5] *Ло́но* або частіш *ло́ньо* — груди; до ло́ня — до грудей. [6] Не кажіть *чо́му*. [7] Кажемо: мене́, тебе́, себе́, але по прийменниках: до ме́не, на те́бе, від се́бе, див. „РС“ II ст. 166-167. [8] Не кажіть архаїчного *схорониш*. [9] Прийменники сталого наголосу на собі ніколи не мають. [10] Звичайно кажемо: *зача́виш*, рос. *задавиш*. [11] Замість *чому́* може бути й *чом*. [12] По переченні *не* ставимо родового, а не знахідного відмінка, див. „РС“ II § 150.

Ні, не дави́[10], тума́ночку[2]!
Схова́й[8] тільки в по́лі[13],
Щоб[14] ніхто́ не[12] знав, не[12] ба́чив
Моє́ї недо́лі!
Я не одна́[156] — єсть[15] у ме́не[7]
І ба́тько[123], і[1] ма́ти[70]...
Єсть[15] у ме́не[7]... Тума́ночку[2]!
Тума́ночку[2], бра́те!
Дитя́ моє́, мій си́ночку,
Нехри́щений[16] си́ну[17]!
Не я тебе́[7] христи́тиму[16]
На лиху́ годи́ну, —
Чужі́ люди[18] христи́тимуть[16],
Я не бу́ду[20] й[1] зна́ти,
Як і[1] зову́ть[19]!... Дитя́ моє́,
Я була́[20] бага́та[21]...
Не лай мене́[7]! Моли́тимусь[22],
Із само́го не́ба[53]
До́лю ви́плачу сльоза́ми[23]
І пошлю́[24] до те́бе[7]!"

Пішла́ по́лем[25] рида́ючи[26],
В тума́ні[2] хова́лась[8],
Та крізь сльо́зи[27] тихе́сенько[28]
Про[28] вдову́[1] співа́ла,
Як удова́[1] в Дуна́єві
Сині́в[40] похова́ла[48]:

„Ой, у по́лі[13] моги́ла[3],
Там удова́[1] ходи́ла,
Там ходи́ла, гуля́ла[28],
Тру́ти-зі́лля шука́ла[29].

Тру́ти-зі́лля не[12] найшла́[30],
Та сині́в[40] двох привела́[31],
В кита́єчку[32] сповила́
І на Дуна́й однесла́[33]:
„Ти́хий, ти́хий Дуна́й[34],
Моїх діто́к[35] забавля́й!
Ти, жовте́сенький пісо́к[34],
Нагоду́й[36] моїх діто́к[35],
Нагоду́й і спови́й,
І собо́ю укри́й!"

Був собі́[37] дід[154] та[37] ба́ба
З да́внього[38]-да́вна, у гаї́[39] над ста́вом
Удво́х[1] собі́[37] на ху́торі жили́,
Як ді́точо́к[35] двоє,
Усю́ди[1] обо́є.
Ще[116] зма́лечку вдвох[1] ягня́та[40] пасли́,
А по́тім[41] побра́лися,
Худо́би[42] діжда́лися,
Придба́ли ху́тір[43], став і[1] млин[43],
Садо́к[44] у гаї́[39] розвели́
І па́сіку чима́лу[101], —
Всього́[7] надба́ли.
Та ді́точо́к[35] Бог-ма,
А смерть з[179] косо́ю за плечи́ма[45].

Хто ж їх ста́рість привіта́є[46],
За дити́ну[47] ста́не?
Хто запла́че, похова́є[48]?
Хто ду́шу пом'я́не?
Хто поживе́[90] добро́ че́сно

---

[13] Місцевий відмінок однини слів ніякого роду має давнє закінчення *-і* (а не місцеве *-ю*): в полі, в серці, в оповіданні, на морі, див. „РС" II § 100. [14] Шевченко писав завжди *щоб*, пишіть так і ви; не вживайте російського *щоби!* „РС" § 413. [15] *Єсть* — це архаїчна форма, тепер панує *е*, див. „РС" II § 333. [16] Коли пишемо *ри*, див. „РС" I 115. [17] Архаїчне си́не, звичайне си́ну. [18] Пишемо люд*и*, а не люд*е*. [19] Частіш: звуть. [20] Вимовляємо: була́, було́, були́, бу́ду, бу́дуть; не кажіть: бу́ла, бу́ло, бу́ли, буду́, буду́ть. [21] Частіш кажемо: „Я була багата", рідше: „Я була багатою", див. „РС" II § 328; місцевого б*о*гатий не вживаємо, пишемо: б*а*гатий, м*а*настир, г*а*рячий, г*а*нчар, к*а*лач, х*а*зяїн і т. ін., див. „РС" I ст. 34-35. [22] Маємо дві рівновживані формі: моли́тимусь — бу́ду моли́тись, див. „РС" II § 217. [23] Сльоза́ми і частіш слізьми́. [24] П*о*шлю, п*о*шле́м... п*о*слане́ць, завжди *по-*, а не *пі-*. [25] А не: по пол*ю*, див. 13 вище. [26] А не: з риданням, див. „РС" II § 200. [27] А не: слези. [28] Літературна мова вживає тільки закінчення *-е́нький* (а не *-онький*): гладе́нький, вузе́нький, слабе́нький, близе́нький, низе́нький, тихе́нький, див. „РС" II § 247. [28]а По дієсловах говорення кажемо *про*, а не *о*, див. „РС" II § 143.

[28]б *Гуляти* — це проходжуватись, а не танцювати. [29] Шукати чого, а не *за* чим. [30] Частіш: знайшла. [31] Породила. [32] В шовкову тканину. [33] Шевченко писав тільки *од*, а *від* не вживає; тепер у літературній нашій мові запанувало *від*, див. „РС" I § 159, II § 178. [34] Рідка народня форма, замість кличного: Дунаю, піску! [35] Вимова: дітки́, діто́к. [36] А не арх.: накорми. [37] Давальний етичний *собі* дуже частий в українській мові й цуратися його не слід. [37]а Ніколи не кажіть: „дід *а* баба", — тут *а* архаїчне. [38] Да́вній і т. ін. мають *-ій*, а не *-ий*, див. „РС" II ст. 144-147. [39] Слова на *-й* мають подвійний місцевий: в краю, в раю, в гаю, і в краї, в раї, в гаї, див. „РС" II ст. 64. [40] Знахідний множини́ тварин у нашій мові однаковий ізназовним: пас телята, погнав корови; але можна й погнав корів, див. „РС" II § 160. [41] Не кажіть місцевого: *відтак*. [42] Гуцули кажуть: маржини. [43] Тепер скажемо: придбали хутора, става й млина, але Шевченко — за впливом російської мови — оминав ці форми, див. „РС" II § 159. [44] Звичайно кажемо: садок, річка, книжка, а не: сад, ріка, книга. [45] А не: плечами. [46] А не: прив*и*тає. [47] Стане *за* дитину, був *за* писаря — часті народні форми, замість: стане дитиною, був писарем. [48] А не арх.: похоронить.

В до́бруую годи́ну,
Згада́є їх дя́куючи[26],
Як своя́ дити́на[49]?
Тя́жко[49] діте́й[40] годува́ти[36]
У безве́рхій ха́ті,
А ще гі́рше[49] ста́рітися[62]
У бі́лих пала́тах,
Ста́рітися[62], умира́ти[50],
Добро́ покида́ти
Чужи́м лю́дям, чужи́м ді́тям
На сміх, на розтра́ту!

І дід[154] і[1] ба́ба у[1] неді́лю
На при́зьбі[51] вдвох[1] собі[37] сиді́ли
Гарне́нько в[1] бі́лих сорочка́х[52].
Сі́яло со́нце, в небеса́х[53] —
Ані хмари́ночки[54], та ти́хо,
Та лю́бо, як у раї́[39].
Схова́лося[8] у[1] се́рці[13] ли́хо,
Мов[65] звір у те́мнім[55] га́ї[39].

В такі́м[55] раї́[39] чого́ б, ба́ч-ся[56],
Стари́м сумува́ти[57]?
Чи то да́внє[38] яке́ ли́хо
Проки́нулось[117] в ха́ті?
Чи вчора́шнє[38], задав́лене
Знов[58] поворуши́лось[117]?
Чи ще ті́льки[63] заклю́нулось[117]
І рай запали́ло?

Не зна́ю, що і пі́сля[9] чо́го[7]
Старі́ суму́ють. Мо́же, вже[1]
Оце́ збира́ються[50] до Бо́га[59],
Та хто в[1] дале́кую доро́гу
Їм до́бре ко́ней[60] запряже́?
„А хто нас, На́сте, похова́є[48],
Як умремо́[61]?“ — „Й[1] сама́ не зна́ю!
Я оце́ все[1] мі́ркува́ла,
Та аж ну́дно[49] ста́ло:
Одино́кі зоста́рілись[62]...
Кому́ понадба́ли
Добра́ цього́[7]?“

— „Стрива́й лише́нь[63]!
Чи чу́єш? щось пла́че
За ворі́тьми[64], мов[65] дити́на[49]!
Побі́жі́м[66] лиш[63]! Ба́чиш, —
Я вга́дував, що щось бу́де[67]!“

І ра́зом[68] схопи́лись[117],
Та до ворі́т. Прибіга́ють...
Мо́вчки[49] опини́лись[117]:
Перед[9] са́мим перела́зом —
Дити́на[49] сповита,
Та не ту́го[49], й нове́нькою[69]
Свити́ною вкри́те[1], —
Бо то ма́ти[70] сповива́ла,
І лі́том укри́ла
Оста́нньою[38] свити́ною!...

Диви́лись, моли́лись[117]
Старі́ мої́. А серде́шне
Нена́че[65] блага́є:
Випруча́ло рученя́та
Й до їх[71] простяга́є
Маню́сенькі... І замо́вкло,
Нена́че[65] не пла́че,
Ті́льки[63] пхи́ка[72]. — „А що, На́сте?
Я й каза́в! От ба́чиш!
От і тала́н, от і до́ля!
І не одино́кі!
Бери́ ж лише́нь[63] та сповива́й!...
Ач[73] яке́, нівро́ку[74]!
Неси́ ж в[1] ха́ту, а я ве́рхи[75]
Ки́нусь[117] за кума́ми
В Городи́ще“.

Чу́дно[49] якось
Ді́ється між на́ми!
Оди́н си́на проклина́є,
З ха́ти виганя́є;

---

[49] Прикметники з наголосом на кінці: тяжки́й, гірки́й, нудни́й, тугий, чудни́й, важки́й і т. ін., стаючи прислівником, переносять наголос на пень: тя́жко, гі́рше, ну́дно, ту́го, чу́дно, ва́жко. [49]а Не кажіть по-місцевому: *ді́тина*. [50] В Україні звичайно вимовляють: умі́рати, запі́рати, забі́рати, але тепер пишуть тут *и*, „РС“ II § 229. [51] Пишемо й вимовляємо тільки: *при́зьба*. [52] Слова жін. р. на *-ка* дуже часто мають у множині *-ки́*: сорочки́, лавки́. [53] Архаїчна церковна форма: *небеса́*, звичайна: *не́бо*. [54] А не арх.: *облачка*. [55] Маємо дві рівнорядні формі: у темнім га́ї (старша) — у темному га́ї (молодша), див. „РС“ II § 270-271. [56] Бачиться. [57] А не місцеве: *банувати*. [58] Кажемо: *зно́ву* чи *знов*, але не: *знова́*. [59] Тобто: вмирати. [60] А не: коне́й; можна й запряже коні, див. 40. [61] Коли дієслово в 3 ос. мн. має -у́ть, -ю́ть, то воно в 1 ос. мн. має *-мо́*, „РС“ II § 235. [62] А не: зостарі́лись. [63] *Лише́нь* — це *но*: Стривай но; Шевченко завжди говорив *тільки*, а *лише* чи *лиш* у цьому значенні не вживав. [64] Ворі́тьми́. [65] Мов, немов, наче, неначе, як. [66] Маємо дві рівнорядні формі: *-мо* або *-м*, „РС“ II § 194, 226. [67] Бу́ду, бу́деш, бу́де, бу́демо, бу́дете, бу́дуть, а не: буду́, буде́ш... [68] Звичайно *ра́зом*. [69] А не: ново́нькою, див. вище 28. [70] Пам'ятайте: називний відмінок: *мати* (а не: матір), знахідний: *ма́тір*, див. „РС“ II § 116. [71] До них, або: до їх, „РС“ II ст. 167. [72] Дієслова на *-ає* в київській мові часто гублять кінцеве *-є*, див. „РС“ II § 223. [73] Бачиш. [74] Щоб не наврочити! [75] конем; не кажіть: верхо́м (рос.).

Дру́гий свічечку, серде́шний,
По́том заробляє
Та рида́ючи[26] стано́вить
Перед[9] образа́ми[76]:
Нема́[77] дітей!... Чу́дно[49] я́кось
Діється між нами!

Аж три па́рі[78] на радощах
Кумів назбира́ли[50],
Та вве́чері[79] й охристи́ли[16]
І Ма́рком[80] назва́ли.

Росте́ Ма́рко[80]. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посади́ть[81], де положи́ть[81]
І що́ з ним роби́ти[81].
Мина́є рік. Росте́ Ма́рко[80],
І дійна коро́ва
У ро́зкоші[109] купа́ється.
Аж ось чорнобри́ва[16]
Та молода́, білоли́ця
Прийшла́ молоди́ця[92]
На той ху́тір благода́тний
У на́йми проси́ться[81].

„А що ж?“ ка́же, „возьме́м[66], На-сте!“
„Возьме́мо[85], Трохи́ме,
Бо ми старі, нездужаєм[66],
Та таки́ й дити́на[49],
Хоча́[82] воно́ вже[1] й підросло́,
Та все[1] ж таки́ тре́ба
Ко́ло[9] його[71] піклува́тись“.[117]
„Та воно́ то тре́ба,
Бо й я свою́ вже[1] ча́сточку
Прожи́в, сла́ва Бо́гу[83],
Підтопта́вся[84]. Так що ж тепе́р,
Що ві́зьмеш[85], небо́го?
За рік, чи як?“ — „А що дасте́[86]“...
„Е, ні! тре́ба зна́ти, —
Тре́ба, до́чко[87], лічи́ть[81] пла́ту,
Заро́блену пла́ту;
Бо сказано: хто не лічить,
То той і не має.
Так ота́к хіба́[88], небо́го[89]:
І ти нас не знаєш,
Ні ми тебе́[7]; а поживе́ш[90],
Розди́вишся в ха́ті,
Та й[183] ми тебе́[7] поба́чимо, —
Отоді й за пла́ту.
Чи так, до́чко[87]?“ — „До́бре, дядьку[91]!“
„Про́симо ж у[1] хату!“

Поєдна́лись[91]. Молоди́ця[92]
Ра́да та весе́ла,
Ніби з па́ном повінча́лась[117],
Закупи́ла се́ла[93]!
І у[1] ха́ті, і на дво́рі,
І коло[9] скоти́ни[42]
Уве́чері[79] і вдо́світа[1];
А коло[9] дити́ни[49]
Так і па́да[72], ніби ма́ти[70]!
В бу́день[94] і в неділю
Й голо́воньку йому́ зми́є,
Й[1] соро́чечку білу
Щоде́нь[97] Бо́жий надіва́є;
Ґра́ється, співає,
Ро́бить во́зики, а в свя́то[95]
То й з рук не спуска́є.
Диву́ються старі мої
Та мо́ляться Бо́гу[83]. (Далі буде).

[76] *Образ* — це свята ікона, а не *картина*. [77] Нема, або: немає. [78] Двоїна жін. р.: дві вербі, три па́рі, чотири ба́бі, „РС“ II ст. 41-42. [79] Вве́чері, а не: вечір. [80] Вимовляємо: Ма́рко, Ма́рка, Ма́ркові, Ма́рком, на Ма́рку. [81] Дієйменник має в нас дві рівнорядні формі: *-ти* або *-ть;* обидві однаково вживані, див. „РС“ II ст. 104. [82] Хоча, або: хоч. [83] Стара форма: *Богу* дуже часта, молодша: Богові, „РС“ II § 91-92. [84] А не: під*д*оптався. [85] Узя́ти, візьму́, ві́зьмеш, ві́зьмуть; Шевченко вживає й старих форм: возьме́м, возьме́мо. [86] Не кажіть і не пишіть: дасьте. [87] В українській мові в кличному відмінкові наголос падає на корінь слова: до́чко, ду́шо, ру́ко й т. ін., див. „РС“ II ст. 46. [88] Розрізняємо: *хіба́* — чи вжеж, *хи́ба* — помилка. [89] Бідна, бідненька; часом — племенниця. [90] А не: пожиєш. [91] У Великій Україні на кожного старшого чоловіка кажуть *дядько*. [91]а Умовилися, згодилися. [92] Молода заміжня жінка; не кажіть: *мужатка*. [93] Іменники нійк. роду з наголосом на кінці переносять у множині наголос на початковий склад: село́, вікно́ — всі се́ла, всі ві́кна. [94] А не: будден. [95] А не архаїчне: *празник*.

Назвища в селі Просіку, Сяніцького повіту.

Село Про́сік (урядова назва Прусєк) лежить 6 км. на полудневий захід від Сянока. Давня його назва „Просєк“ згадується в „актах Гродзкіх і Земскіх“. Це, на мою думку, правильна назва села. „Просік“ — це місце, де вирубали ліс та „просікли“ кущі, щоб його підготовити під майбутню оселю. З різних актів, що перехованi в музею „Лемківщина“ в Сяноці, що відносяться до цього

села, видно, що саме на такому місці заложив був польський король Ягайло 1402-го р. оселю „Просік“.

Дехто неправдиво виводить назву „Прусєк“ від слова „Пруси, прус“, — цебто німець, мовляв: оселю заложили для німців-колоністів. Тим часом ув актах музею „Лемківщина“ є урядовий список перших мешканців Просіка, а з нього видно, що між ними не було ані одного німця. А втім, у тому часі, коли закладали оселю, назвою „Пруси“ не називали німців, а литовське плем'я, що не мало нічого спільного з теперішніми Прусами.

Список назвищ перших мешканців Просіка міститься в декреті короля Августа III. із 1753 р., а в ньому зазначується, що він походить із 1553 р., що зладжений на основі списка з часу повстання оселі. Ось ці назвища: Волошин, Карась, Молчан, Дурбак, Копниця, Бугай, Сєчка, Мігнов (Миханів?), Несторів, Макош, Малович, Зазуля, Зінча, Чурило, Ґрабош, Сенько, Юрко (Юрків?), Мілян (Омелян?) та Заньків.

Як бачимо з назвищ, є між ними один чужинець (Волошин), одне назвище могло б вказувати на походження польське (Сєчка), а два на мадярське (Макош, Ґрабош). Інші назвища — чисто українські. Усі згадані мешканці села мали призначених для себе по півлану.

Оселя Просік була королівщиною, а з рамени короля жили в оселі орендарі солтиства (війтівства). Мешканці оселі мусіли на підставі льокаційного акту давати солтисам різні чинитьби. Орендаторі солтиства мали всю владу в руках й накладали на мешканців оселі щораз нові тягарі, використовували цих мешканців, а нераз просто їх грабували. Це викликувало скарги мешканців до королівських судів, суди видавали свої присуди („декрета“), а хоч вони були для мешканців корисні, не було їх кому виконувати, бо орендаторі мали силу й уміли все якось викрутитися. Такі процеси з орендаторами тяглися віками. У музеї „Лемківщина“ є відписи кільканадцяти таких скарг та декретів, що відносяться до процесів між громадою та орендаторами, починаючи з 1645 р. аж до розбору Польщі, а потім іще до 1842 р.

Із цих актів беремо дальші назвища мешканців, подаючи їх за алфавитом: 1645 р.: Гарасим, Жолніржик, Кузьма, Лан, Радван (сільський війт), Шперка, Цап.

Присуд комісарського суду з 22 жовтня 1660 р. згадує такі назвища: Бугайчик, Ланевич, Мужило, Прусіцький, Срока, Цюпка, Цешик.

У 1665 р. йде до королівського суду нова скарга. а підписали її: Аврилиха (Гаврилиха?), Вільк Петро, Ганьковський Лазар, Герасим Гриць, Кулик Лешко, Лазур, Ланьович Стець, Міляніка Себастіян, Процьків Микола й Іван, Ричик Андрій, Роман Місько, Сєчка Кость і Петро, Срока Войцєх, Стецькова Ануська, Федерко Йосип, Войцєх і Стах Цап, Цюпка Павло, Шеліманко Іван. Згадується там також „поп схізматик Пашковіч“ та жид Якуб Ліпка.

Другу скаргу з 1666 р. підписали: Михайло Ґоцко, Ланьович, Стецько та Войцєх Срока.

У третій скарзі із 1667 р. згадуються назвища: Гарасим, Срока, Сербин та Зардецький.

Судовий декрет із 1668 р. згадує назвища: Ганьковський, Герасим, Гоц, а королівський декрет із 1672 р. назвище Павла Прусєцкого.

Дві скарзі з 1701 й 1702 р. та долучений до них Regestr krzywd y pretensji obywatelom wsi Prusieka poczynionych згадують такі назвища: Гарасім (тодішній війт), Ґерда, Ґоцко, Дзун, Дудка, Жмуда, Костів, Лазорів, Мичек, Молчан, Попович, Роман, Селіман, Сербин, Срока, Стецьків, Солян, Цап, Цюпка, Шперка, Ябчанка.

„Ексцепт супліки від громади“ із 1748 р. згадує такі назвища: Бури, Верховіньскі, Врубліцкі, Ґоцко, Гарасим, Дурбак, Жмуда, Заруда, Заричний, Кролик, Ладуник, Лазорик, Миндак (Міндак), Мужило, Паливода, Романович, Селіман, Сербин, Сольон, Срока, Стецко, Цап, Цюпка, Шпирка, Щерба.

Дальша супліка громади до королівського суду із 1753 р. згадує таких покривджених: Біскуп, Бурий, Вірховіньскі, Врубліцкі, Ґоцко, Дурбак, Жмуда, Зарицкий, Кролик, Лазурик, Міндалі, Молчан,

Мужило, Паливода, Пальчак, Пельшак, Селеман, Сербін, Солянік, Стецків, Срока, Цап, Цюпка, Шимчак, Шпирка. Цю супліку підписали: Дурбак, Рудий, Романович, Сербін, Срока та Цап.

Wymiar gruntu gromadzkiego wsi J. K. M. Prusiek із 1756 р. подає такі назви нив: роля Мужиловска, Луковка, Гердовка, Ганьковска, Станьковце, Заричновка, Врубльовка, Ґоцковка, Дудувка, Ябчанковка, Вдовяковка, Кучмувка, Дурбакувка, Вепржикувка, Волкувка, Молчановка, Косцювка, Сербінувка. Ці ниви посідають такі роди: Бабяк, Вроблевскі, Гарасим, Ґоцко, Дурбак, Жмуда, Коваль, Кобеля, Кучма, Паливода, Пашкевич, Рудий, Солиман, Сольон, Срока, Стецко, Стричко, Цап, Цюпка.

Скарга із 1756 р. до старостинського уряду в Сяноці згадує такі назвища: Ґоцко, Миндак, Мужил, Прусецкі, Пшисецкі, Сербин, Солиман, Сольон, Срока, Стецко, Цап, Цюпка.

Descriptio subditorum civium et inquilinorum pertinentium ad bonum regium Prusiek із року 1770. згадує такі назвища: Біскуп, Ванік, Вінярчик, Вержхольніцкі (Верховинський?), Гадильчин, Гадущин, Гарасим, Ґоцко, Ґурнячек, Данчик, Дембіцкі, Демко, Дурбак, Жмуда, Заржични, Коцан, Кроль, Кузьма, Лазорик, Лішачек, Міндак, Молчан, Мужил, Одейко, Палівода, Пашкевич, Пілешик, Пирцак, Рудий, Сеньчишин, Сербин, Солеман, Сольон, Срока, Стецько, Стржичко, Ткачишин, Філь, Хунчак (Гунчак?), Цап, Цюпка, Чипель, Шарафін, Шпирка, Ябчанка.

Скарга селян із 1816 р. згадує про такі назвища: Ґоцко, Климчак, Кузма, Молчан, Рудий, Солян, Срока, Ябчанка.

Скарга з 1818 р. має тільки 3 назвища, а саме: Гривняк, Іванчик, Кравчик.

Дальша скарга з 1823 р. згадує такі назвища: Коцай, Паливода, Рудий, Срока та Стричек, а скарга з 1836 р.: Ванік, Дембіцкі, Кузьма, Міхноль, Срока, Стричек.

„Пленіпотенція" громадська до процесу з дідичами з 1842 р. підписана такими назвисками: Ян Стричек, Дембіцкі, Коцай, Жмуда, Цап, Рудий, Міндяк, Серафін, Пандець, Стецко, Ґоцко, Щепаньскі, Ванік, Лазорик, Солян, Мельнік, Пашкевич, Шпирка, Селиман, Палівода, Коцай, Мізулік, Сербін, Ябчанка, Дурбак, Стецюк, Кузма, Чупка, Пирцак, Пельшик, Молчан, Вінярчик, Вилюч.

Теперішні урядові назви нив, що їх беру із грунтових книг, такі: Городи, Від Модрі (потічок), Лан, Кам'янець, Завсе, Обшар, Загумінок, Толоки, Дурбацька долина, Цюпків потік, Ганьківська долина, Завалля. Населення вживає ще часами давніх назов.

Спис власників ґрунтів в урядових ґрунтових книгах дає 155 назвищ. Із них є 40 назвищ старих, що їх згадували ми в цій статті. Інші — це назвища людей, що оселилися в Просіку, або придбали там землю в другій половині XIX століття.

Сянік.

Д-р Франц Коковський.

Життя слів.

Повітря з найдавнішого часу визначало попутний вітер, цебто по-вітріє, воздух. Напр. Слова Григорія XI в.: Донъдеже повѣтріємъ пловеши, оубоися потопления. Учительна Євангелія 1619 р.: Яко дымъ на повѣтру триваючій 4. Встаровину вірили, що різні хороби приносить вітер (тим то на Літургії в великій ектенії молимось „о благорастворенії воздухов"), а тому рано „повітря" (яко рухливий воздух, по-вітря), стало визначати мор, помірок, епідемію. В Словнику П. Беринди 1627 р. читаємо: „гибель — моръ, повѣтрьє". В теперішній час у літературній мові „повітря" — то воздух, але в мові народній „повітря" часто визначає ще й епідемію, мор, взагалі — заражений воздух; а звичайний воздух так і зветься „воздух". В мові літературній стародавні „воздух, воздушний" уже майже зовсім заступлені словами „повітря, повітряний". „Повітря" в розумінні „воздуха" знає й Словник П. Беринди 1627 р., де читаємо: „Аиръ: Вѣтр, въздух, повѣтріє".

Поду́шка див. „Рідна Мова" 1933 р.

ст. 252-253. Див. іще „Извѣстія“ 1919 р. т. 23 кн. 1 ст. 31.

Покій — своє праслов'янське слово в значенні спокій; але значення „кімната“ набуло воно (як і польське pokój) від середньо-нім. gimach, теперішнє Gemach, що визначало перше „спокій“, а пізніше й те, що його дає — кімнату.

Поличне див. лице.

Поміркований — хто вміє поміркувати, обдумати. Див. міркувати.

Понеділок див. тиждень.

Від Редакції й Адміністрації.

На „Фонд Рідної Мови“ прислали: Інж. І. Рушкевич 16 зл., Українська Громада в Ґренoблі 50 фр. фр., В. Горохівський 0·50 дол., С. Сотничук 0·50 зл. Усім сердечно дякуємо.

Виправлення рукописів. Редакція „Рідної Мови“ приймає виправлення рукописів для друку й провадження коректи.

До Прихильників рідної мови. Сердечно просимо всіх наших Прихильників конче подбати про приєднання нам нових передплатників!

Боржників наших видань просимо негайно поплатити Видавництву свої залеглості!

Переклад св. Письма проф. І. Огієнка продається тільки в Біблійнім Товаристві: Warszawa, Aleje Jeruzalimskie 15, Biblijne Towarzystwo. За окремого Євангеліста 15 гр., всі 4 разом — 60 гр. без пересилки.

„Бібліотека Рідної Мови“. Видає проф. д-р Іван Огієнко. Містить більші праці, головно підручники й словники для вивчення української літературної мови й для масового поширення серед українського громадянства та шкільної молоді. Уже вийшли такі книжки: Ч. 1: Вчімося рідної мови, 24 ст. Ціна 20 гр., 4 центи. Ч. 2: „Рідне писання“ ч. І: Український правопис і основи літературної мови. 146 ст. Ціна 1 зл. (5 корон чеських, 30 леїв рум., 5 фр. франц., 1 марка німецька; поза Европою — 25 центів) з пересилкою. В оправі на 50 гр. дорожче. Ч. 3: „Рідне писання“, ч. II. Словник місцевих слів, у літературній мові не вживаних, 156 ст. Ціна 1·50 зл. (8 кор. чеських, 40 леїв рум., 7 фр. франц.; поза Европою 35 центів) з пересилкою. В оправі на 50 гр. дорожче. Як писати для широких мас. 24 ст. Ціна 30 гр. 6 центів. Ч. 4 і 8: „Рідне Слово“, Початкова Граматика української літературної мови, ч. І: Фонетика й правопис, 154 ст. Ціна 1 зл. (5 корон чеських, для Америки — 25 центів) з пересилкою. Ч. II: Морфологія й складня, 288 ст., ціна 2 зл., або 10 k. č. чи 50 центів. Ч. 5: Складня української мови, ч. І: Вступ до вивчення складні, 196 ст. Ціна 1·50 зл. або 30 центів. Ч. 6: Сучасна українська літературна мова. 68 ст. Ціна 50 гр. або 10 центів. Розпродана. Ч. 7: Наука про рідномовні обов'язки. 72 ст. Ціна 50 гр. чи 10 цнт. Гроші можна пересилати чеками П. К. О. ч. 27110. Редакція: Warszawa 4, ul. Stalowa 25 m. 10.

Бібліотека „Нашої Культури“. Видає проф. д-р Іван Огієнко. Від Адміністрації „Рідної Мови“ можна виписати такі видання: 1) Парастас або Велика Панахида, 1 зл. 2) Проф. К. Студинський: П. Й. Шафарик і українці, 30 гр. 3) М-р В. Барагура: Суть і завдання літературної критики, 50 гр. 4) Похорон світських людей, 1 зл. 5) В. Приходько: Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі, 1 зл. 6) А. Животко: Українське питання в поглядах представників російської суспільної думки XIX ст., 50 гр. 7) Митр. Діонисій: Євхаристичний Культ в Україні, 25 знімків, 1 зл. 8) Сп. Черкасенко: Вельможна пані Кочубеїха, Історична родинна драма на 4 дії, 1·50 зл.

Поширюйте „Рідну Мову“ серед своїх знайомих!

— Адреса „Рідної Мови“: Warszawa IV, ul. Stalowa 25 m. 10. Передплата річна 6 зл., піврічна 3 зл., чвертьрічна 1·60 зл.; за границею в Европі 8 зл., поза Европою 2 дол. річно. Нові передплатники, коли того бажають, дістають »Рідну Мову« від 1 числа: Річник І (без 2 і 3 чисел) 5·00 зл.; річник II, III і IV по 6·00 зл., оправлений по 7·50 зл.; в Европі по 10 зл., поза Европою по 2·35 дол. річник оправлений.
Конто чекове П. К. О. ч. 27.110.

Відповідальний Редактор Ю. Гримало-Оідлецький. Друкарня ОО. Василіян у Жовкві.

8. XI. 3